

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

L'Escola Catalana d'Arqueologia i l'estudi dels ibers

Discurs de recepció de
JOAN SANMARTÍ GREGO
com a membre numerari de la
Secció Històrico-Arqueològica,
llegit el dia 15 de desembre de 2011

BARCELONA
2011

**L'Escola Catalana d'Arqueologia
i l'estudi dels ibers**

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

L'Escola Catalana d'Arqueologia i l'estudi dels ibers

Discurs de recepció de
JOAN SANMARTÍ GREGO
com a membre numerari de la
Secció Històrico-Arqueològica,
llegit el dia 15 de desembre de 2011

BARCELONA
2011

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Sanmartí, Joan (Sanmartí i Grego)

L'Escola Catalana d'Arqueologia i l'estudi dels ibers

Bibliografia

ISBN 9788499650753

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-arqueològica II. Títol

1. Bosch Gimpera, P. (Pere), 1891-1974 2. Escola d'arqueologia de Barcelona

3. Ibers — Historiografia 4. Arqueologia ibèrica — Catalunya — Historiografia
936.5

© Joan Sanmartí Grego

© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2011

Tiratge: 200 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-075-3

Dipòsit Legal: B-39665-2011

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

El coneixement sobre els ibers es va basar essencialment, fins a la segona meitat del segle XIX, en les fonts literàries antigues —escasses i, en conjunt, escarides— i en l'estudi de les monedes i de les inscripcions, la major part de les quals eren precisament monetàries, i que revelaven una llengua que era, i continua essent, desconeguda, però res del seu contingut. Un bagatge, doncs, massa lleuger, per a un viatge tan difícil. A la segona meitat del segle XIX, l'inici, amb una certa força, de la recerca arqueològica va començar a posar les bases per a un coneixement més sòlid d'aquesta civilització, però la veritable recerca científica sobre els ibers no va començar, de fet, fins als primers decennis del segle XX, i l'anomenada Escola Catalana d'Arqueologia hi va tenir un paper molt destacat durant més de mig segle. En aquest treball em proposo donar una visió al més completa possible d'aquesta contribució, no des del punt de vista dels treballs de camp —això ja ho han fet, i molt bé, altres autors— ni de les circumstàncies polítiques, institucionals o personals en què es va desenvolupar la recerca —també ha estat tractat de manera acurada en els darrers anys—, sinó descrivint-ne i avaluant-ne els resultats a partir dels plantejaments teòrics i intel·lectuals amb què van ser duts a terme pels diferents investigadors. Uns plantejaments que, com veurem, es relacionaven directament, en general, amb els corrents dominants en la recerca arqueològica europea contemporània.

Començaré, a manera d'introducció, amb unes breus precisions sobre els actors d'aquesta història, en tant que membres de l'Escola Catalana d'Arqueologia, i sobre l'estat actual de la investigació sobre aquestes qüestions. Seguiré amb unes notes breus, i de ben segur molt incompletes, sobre els antecedents de la recerca relatius als ibers, fins a l'entrada del segle XX, que no tenen altra intenció que mostrar l'enorme precarietat del coneixement, però també l'existència d'algunes contribucions notables, fins i tot des del punt de vista de l'anàlisi sociològica

d'aquell poble antic. Analitzaré, després, les contribucions individuals de cadascun dels autors estudiats i acabaré, a tall de conclusió, amb un breu balanç de llur obra de recerca sobre el tema.

L'ESCOLA CATALANA D'ARQUEOLOGIA

Molt sovint s'ha assenyalat entre els mèrits més destacats del professor Bosch Gimpera el fet d'haver impulsat una veritable escola —l'anomenada Escola de Barcelona, o Escola Catalana d'Arqueologia, o encara, com l'anomena el mateix Bosch, Escola Catalana de Prehistòria—,¹ la continuïtat de la qual, després de la guerra de 1936-1939, fou salvada sobretot per les personalitats de Lluís Pericot i de Joan Maluquer de Motes, els dos deixebles directes que van poder ocupar —no pas sense dificultats— llocs destacats en la docència universitària.

No és fàcil, però, definir aquesta escola,² si més no en termes estrictament acadèmics, ja que es tracta sobretot d'una realitat sentida i un acte de voluntat.³ Per a la generació anterior al gran desastre de 1936-1939, la consciència d'escola, que ja era ben real i reconeguda des dels anys vint (Cortadella, 2003, p. 84, nota 256), em sembla recolzada, més que en un cos doctrinal, teòric o metodològic,⁴ en el sentiment d'haver creat des del no-res —en aquest cas, sí, acadèmic—, i amb grans dificultats (Gracia, 2003; Gracia i Munilla, 1999), un grup de professionals —Lluís Pericot, Albert del Castillo, els germans Elies i Josep de Calassanç Serra i Ràfols, Maties Pallarès— i unes estructures de recerca —el Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC i el Museu d'Arqueologia de Barcelona— que no desmereixien del que es feia a l'Europa culta i científicament capdavantera. Era, en el camp de la prehistòria i del món antic, la culminació —o, segons com es miri, el fonament— del projecte noucentista de normalitzar i «desprovincianitzar» el país.

Per a la generació que es va formar immediatament després de la guerra, en un ambient oficial diametralment oposat al projecte de normalització noucentista, el

1. Per exemple, Bosch (1971, p. 136) remarca l'existència d'un pla de treball que «pretenia de crear una escola que continués la nostra obra».

2. Per a una visió externa de l'Escola Catalana d'Arqueologia i la seva continuïtat a la postguerra, vegeu sobretot Cortadella (2003, p. 84-101). També, Fullola (2004). Com a testimonis directes, són imprescindibles les evocacions de Lluís Pericot al II Symposium de Prehistoria Peninsular (1963), a més, és clar, de les memòries del mateix Bosch Gimpera (1971, 1980).

3. «La Escuela es una reunión de gente de buena voluntad. En eso sí que quiero insistir... en que nosotros no eliminamos a nadie ni queremos que nadie deje de estar entre nosotros, únicamente pedimos amplitud de miras y honestidad científica [...]» (Pericot, 1963, p. 27).

4. No em sembla que els trets esmentats per Lluís Pericot es puguin considerar com a característics de l'Escola —llevat, és clar, del tercer: «tendencia a revalorizar los aspectos históricos de los temas arqueológicos, ambición pero prudencia en las hipótesis, preferencia de la difusión sobre la convergencia, un cierto matiz panmediterráneo [...]» (Pericot, 1976, p. 37).

mestratge del primer deixeble directe de Bosch, Lluís Pericot, el prestigi internacional de què gaudien l'un i l'altre, la continuïtat del Museu d'Arqueologia (també en la seva relació amb la Universitat) i la reacció davant la repressió imposada pels vencedors havien de ser en molts casos —els de Miquel Tarradell o Pere de Palol, entre d'altres— les causes directes d'un desig i un sentiment de continuïtat,⁵ potser també d'idealització d'un passat que, tot i ser tan recent, havia de semblar remot.

El fet, tantes vegades assenyalat, que molts dels membres d'aquestes dues generacions —els deixebles de Bosch i les promocions formades en els anys quaranta— tinguessin un paper molt destacat en la recerca arqueològica a escala de l'Estat espanyol, tant a la Universitat com en altres institucions de recerca, ha contribuït també a consolidar la idea d'una escola, eficient i de prestigi, que es pot definir essencialment per la seva vinculació a l'impuls inicial de Bosch Gimpera. Cal anar encara més enllà i incorporar-hi les generacions següents? I, si fos així, fins on? No hi ha cap resposta unívoca, atès que l'adhesió a l'escola només pot tenir, com he dit, un caràcter sentimental i eminentment subjectiu.⁶ Bons coneixedors de la història de l'arqueologia catalana, com Enric Sanmartí i Grego i Jordi Cortadella, han expressat —em sembla que amb raó— el seu escepticisme sobre la continuïtat d'una escola, en el sentit estricte del mot (Sanmartí i Grego, 1999, p. 112; Cortadella, 2003, p. 92 i 96), però no és menys cert que el mateix Bosch i molts dels seus deixebles directes i indirectes van mantenir la idea de continuïtat fins almenys els anys setanta (Pericot, 1976; Tarradell, 1976; Cortadella, 2003, p. 95 i 97-99). Per part meua, limito la noció al nucli d'investigadors formats per Bosch i als que, durant la primera dècada de la postguerra, en representen la continuïtat directa, a través de la figura de Lluís Pericot, i encara podien mantenir, si més no durant uns quants anys, l'esperança d'una restauració de l'estat de coses anterior a la desfeta de 1939.

Durant més de mig segle, l'estudi de la civilització ibèrica va ser un dels temes centrals en la recerca desenvolupada per aquestes dues generacions d'arqueòlegs. A més del propi Bosch Gimpera, hi van esmerçar esforços considerables Lluís Pericot, Josep de Calassanç Serra i Ràfols, Joan Maluquer de Motes i Miquel Tarradell, que són els autors tractats en aquest treball.⁷ És cert que l'estudi del món

5. Com escriu Miquel Tarradell, «l'impacte d'aquesta "escola" fou tan intens que continuà quan ell ja no era físicament a la Universitat, exiliat a Mèxic. Gent de la meua generació, que no el sentírem mai a classe, i que no el coneguèrem fins molts anys després, ens hi sentim vinculats» (Tarradell, 1986, p. 22).

6. A tall d'exemple, l'autor d'aquestes ratlles no ha tingut el privilegi de ser-ne considerat membre per part d'un dels autors que han tractat recentment el tema, tot i haver estat deixeble directe de Joan Maluquer de Motes i, encara més, de Miquel Tarradell, mentre que altres col·legues de generacions pròximes han merescut aquesta distinció (Fullola, 2004, p. 16).

7. Tal vegada sorprendrà l'absència en aquesta llista d'Antoni Arribas, autor de l'únic llibre de síntesi sobre els ibers publicat abans de la dècada dels vuitanta (Arribas, 1965). Cal dir, però, que aquest treball, probablement l'únic que va dedicar a l'estudi del món ibèric, no conté aportacions ori-

ibèric no tingué la mateixa rellevància per a cadascun d'ells, però tots, en formes diverses, hi van contribuir, des de la recerca directa en treballs de camp a la direcció de tesis doctorals i a la redacció de grans síntesis dedicades, de manera total o parcial, a aquesta qüestió. Quinze anys després de la mort de Miquel Tarradell, l'últim representant d'aquestes generacions, no m'ha semblat que fos un desencert intentar reunir en un mateix treball l'essencial de les seves idees sobre aquesta matèria i, en la mesura que es pugui, analitzar el rerefons teòric i ideològic en què van fonamentat la seva recerca.

Hi ajuda el fet que el tema no ha estat tractat, amb aquest enfocament específic, malgrat que, des de fa aproximadament una vintena d'anys, i molt particularment des de les acaballes del decenni dels noranta, han proliferat els estudis d'historiografia sobre la recerca arqueològica als Països Catalans i al conjunt de l'Estat espanyol (per exemple Arce i Olmos, 1991), estudis que, en alguns casos, s'han centrat de manera específica en la recerca sobre el món ibèric (Blánquez i Roldan, 1999 i 2000). Cal afegir-hi, a més, diversos treballs, de diferent entitat, dedicats de manera monogràfica a personatges cabdals de la nostra disciplina que van estar vinculats a l'estudi del món ibèric —en particular Pere Bosch Gimpera (Cortadella, 2003), però també Miquel Tarradell (Aranegui, 2000)—, i també d'altres que tracten l'obra de determinades institucions, com ara la Universitat de Barcelona (Gracia i Munilla, 1999) o, de manera específica, l'anomenada Escola Catalana d'Arqueologia (Sanmartí i Grego, 1999; Gracia, 2003; Fullola, 2004). Davant d'aquest aflorament, podria semblar que l'estudi que presentem ha de ser necessàriament una repetició —en el millor dels casos, una síntesi més o menys reeixida— d'allò que ja ha estat dit, en particular del treball de Gracia i Munilla (1999) sobre la Universitat de Barcelona i la recerca sobre el món ibèric. Ara bé, és fàcil comprovar que pràcticament cap d'aquests textos —amb la notable excepció del treball de Jordi Cortadella sobre Bosch Gimpera— no tracta la història d'aquesta recerca a partir dels seus fonaments teòrics en l'àmbit general de les ciències socials ni dels resultats concrets assolits en la reflexió de cada autor (el que podríem anomenar «la seva concepció dels ibers»), sinó que se solen centrar en la biografia dels protagonistes i el context polític, social i institucional en què van desenvolupar la seva tasca. Això, és clar, no els lleva l'interès, però no és menys cert que la història de les bases teòriques de la recerca relativa al món ibèric al nostre país resta encara per fer. Potser no és, doncs, del tot inútil intentar fer una anàlisi enfocada des d'aquest punt de vista sobre la primera historiografia científica del món ibèric, la que va posar les bases del seu coneixement científic.

---

ginals al coneixement sobre aquest tema. Això no li treu cap mèrit, car l'objectiu era una síntesi bàsica per a un públic culte no especialitzat, però fa impossible incloure'l en aquest estudi, que té per objectiu comprendre i avaluar la visió personal i original dels diferents autors que van tractar la qüestió.

ELS ANTECEDENTS DE L'ESTUDI DE LA CIVILITZACIÓ IBÈRICA

No és ara el moment de fer una història detallada del coneixement sobre els ibers abans del desenvolupament, des de la segona meitat del segle XIX, de l'arqueologia moderna; el resultat, d'altra banda, resultaria prou decebedor, atesa la migradesa de les fonts disponibles i les limitacions metodològiques i conceptuals de la historiografia de l'època.

Com a la resta d'Europa, a Catalunya i als altres països ibèrics, l'interès per les etapes històriques més remotes es va iniciar en el segle XVI i XVII, amb l'obra dels grans erudits —com Beuter, Mariana o Pujades, entre d'altres— que, basant-se essencialment en l'anàlisi dels textos antics i de les escasses restes epigràfiques romanes conegudes en aquell moment, redactaven, amb més o menys rigor,⁸ les primeres històries globals dels estats moderns. De tots aquests treballs, però, cal destacar l'estudi sobre la Hispània tarraconense contingut en el llibre segon de la *Marca Hispanica, sive Limes Hispanicus* (París, 1668), de Pere de Marca, obra escrita amb un gran desplegament d'erudició, sentit crític i esperit analític —i un bon coneixement dels treballs dels autors hispànics que l'havien precedit—, però també amb finalitats polítiques que són prou evidents i ben conegudes.⁹ Com indica el subtítol de l'obra, el treball del visitador general de Lluís XIV a Catalunya consisteix bàsicament en una descripció geogràfica i històrica, basada sobretot en Estrabó, Mela, Livi, Plini i Ptolomeu, de la qual resulta un mapa paleoetnològic dels pobles ibèrics que, en línies generals, és perfectament vàlid —tenint en compte les fonts disponibles—, i que sovint va ser utilitzat en treballs posteriors fins a la revisió que en va fer Bosch Gimpera en el segon i tercer decennis del segle XX.¹⁰

No cal dir que aquest treball d'erudició històrica no va anar acompanyat, fins a la segona meitat del segle XIX, d'una recerca mínimament sistemàtica sobre les restes materials que permetés completar en certa manera les dades obtingudes de les fonts literàries i epigràfiques. L'única excepció important és l'estudi del material numismàtic i epigràfic, iniciat també al segle XVI, i els diversos assaigs de desxiframent de l'enigmàtic sistema d'escriptura utilitzat en aquestes inscripcions. Tot i que el desxiframent definitiu no es va produir fins ben entrat el segle XX, obra de Gómez Moreno, Antoni Agustí ja havia aconseguit identificar algun signe

8. En general, incloent-hi llegendes d'origens diversos al costat de l'anàlisi de les fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques (Duran, 2004, p. 82-84; Simon, 2004, p. 97).

9. La versió consultada per a la redacció d'aquest treball és la versió catalana de Joaquim Icart editada el 1965.

10. Un bon exemple de l'esperit crític i la capacitat analítica de Pere de Marca és que la hipòtesi que ha estat plantejada com una novetat en treballs recents sobre l'existència, a la zona de l'Ebre i a la comarca d'Osona, respectivament, de dos pobles diferents designats amb el mateix nom d'*ausetans* (Jacob, 1977-1978; Burillo, 2001-2002), ja havia estat formulada per l'erudit bearnès (Marca, 1965, p. 159-161).

quatre segles abans i, a la segona meitat del segle XIX, especialment a partir dels treballs de Delgado, de Heiss i de Zobel de Zangróniz —els dos darrers ja van establir el valor sillàbic de diversos signes—, era possible llegir de manera força acurada un nombre important d'epígrafs, sobretot les llegendes monetàries. No cal dir, però, que la impossibilitat de traduir les inscripcions reduïa —i redueix encara— enormement el potencial informatiu d'aquests documents. En definitiva, es pot dir que, malgrat els progressos innegables en el coneixement de la numismàtica i l'epigrafia ibèriques, i malgrat també la depuració dels treballs històrics dels elements mítics, encara presents en l'obra de molts dels erudits dels segles XVI i XVII (però no en la de Pere de Marca), a mitjan segle XIX el coneixement històric sobre els ibers no anava gaire més enllà del que Pere de Marca havia sintetitzat dos segles abans. La concepció habitual que se'n tenia era la d'un únic poble —amb divisions tribals— que ocupava la totalitat de la península Ibèrica i que parlava una llengua emparentada amb el basc.¹¹ És la cèlebre hipòtesi bascoiberista, proposada ja en el segle XVI per Esteban Garibay, reformulada i discutida posteriorment per diversos autors hispànics i francesos (Caro, 1954 i, sobretot, Caro, 1979), i finalment popularitzada a escala europea per Wilhelm von Humboldt, a partir del 1821, data de publicació de la seva *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*.

L'interès pel passat preromà va prendre una certa volada, a Catalunya i a Espanya, en la segona meitat del segle XIX, en part com a conseqüència del desenvolupament de l'arqueologia com a nova disciplina científica, iniciat a Escandinàvia a la primera meitat de la centúria i que en aquells moments començava a revelar la realitat material de les grans civilitzacions del Pròxim Orient i de la Grècia clàssica i prehistòrica. Això coincidia també amb l'atracció que suscitaven els ibers, considerats com la primera cultura «nacional» espanyola¹² —a imitació del paper atorgat als gals a l'Estat francès (Dietler, 1994)—, i amb l'afany de recuperar peces que alimentessin les col·leccions dels grans museus —és el cas dels treballs patrocinats pel Musée du Louvre. Fou en aquest moment quan es van iniciar els treballs d'excavació en jaciments com —sense ànim d'exhaustivitat— la necròpolis de Los Collados (Almedinilla, Còrdova), el 1867; el santuari del Cerro de los Santos (Albacete), el 1871, i després continuats el 1891 i entre el 1898 i el 1903; l'Alcúdia d'Elx (Baix Vinalopó), el 1897-1900 i el 1905; la necròpolis de Cabrera de Mar (el Maresme), el 1881; o el poblament ibèric del Puig Castellar, de Santa Coloma de Gra-

11. Vegeu, per exemple, Bofarull (1876, p. 14).

12. En un treball recent, J. P. Bellón i F. J. García recorden que «la prehistoria y la arqueología oficiales tenían el objetivo de demostrar que los iberos conformaban la base étnica uniforme del país, puesto que se trataba del primer pueblo español que consiguió la Unidad Ibérica Hispánica», i que per aquesta raó, l'any 1887, la Real Academia de la Historia va fer arribar una circular a totes les Comisiones Provinciales de Monumentos per recordar-los la importància dels monuments anteriors a la història escrita.

menet (Barcelonès), el 1905. Alhora, es produí un auge important dels estudis sobre els elements arquitectònics visibles, els materials numismàtics i les inscripcions que revelaven les monedes i altres materials epigràfics preromans.

A Catalunya, són bons exemples d'aquests tipus de recerques l'estudi de Francesc Martorell i Peña sobre les muralles, suposadament ibèriques, de Tarragona, Girona i Olèrdola (Martorell i Peña, 1879, p. 123-160), el del mateix autor sobre les sepultures olerdolanes —que també, equivocadament, va considerar ibèriques— (Martorell i Peña, 1879, p. 101-121), el de Sanpere i Miquel sobre els dòlmens —que considerava ibèrics— (Sanpere i Miquel, 1881a), o els treballs de Josep Maria Pellicer i Pagès sobre *Iluro* (Mataró) i els seus antecedents ibèrics, entre els quals cal destacar l'anàlisi de les monedes amb la llegenda *ilturo*, que atribuï, encertadament, a la ciutat preromana (Pellicer i Pagès, 1887). Al treball erudit s'afegia l'auge de l'excursionisme, molt lligat al catalanisme inicial dels darrers decennis del segle, i que va proporcionar nombroses notícies de troballes, formació de col·leccions i fins i tot algun treball ambiciós (Cebrià, Muro i Riu, 1991, p. 80).

Aquests estudis constitueixen un primer assaig d'identificació de la cultura material i dels jaciments arqueològics ibèrics, però, malgrat alguns resultats puntualment interessants, no van suposar un increment destacable del coneixement sobre aquestes poblacions preromanes. No podia ser d'altra manera, en absència de recerques sistemàtiques i d'un marc teòric i metodològic que permetés organitzar-les de manera realment eficaç. No pot sorprendre, per tant, que la investigació restés ancorada en aspectes purament descriptius, que sovint fos poc rigorosa i que la reflexió sociològica sobre els ibers fos simplement inexistent, o bé es limités a consideracions essencialment especulatives, basades en les indicacions, de caràcter molt general, contingudes en els textos antics i, a vegades, en la comparació amb els costums actuals.¹³

Una preocupació general era la qüestió dels «origens» dels ibers i de la seva filiació ètnica, que prefigura vagament l'interès que anys més tard va mostrar Bosch Gimpera per aquestes qüestions (però amb un bagatge conceptual i un rigor científic incomparablement superiors) i que en aquests moments se centra en la discussió de la hipòtesi bascoiberista. El 1847, Josep Antoni Llobet i Vall-llosera ja havia mantingut la validesa del punt de vista de von Humboldt i l'autoctonisme dels ibers en un assaig titulat *De los pueblos que han invadido, conquistado o dominado la Cataluña, de su tipo fisiológico, de su carácter moral y político, y de cómo se hallan representados en el día entre los catalanes*, llegit a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Prop d'un quart de segle més tard, Salvador Sanpere i Miquel hi insistia amb un extens estudi destinat a demostrar, especialment a partir de la toponímia, que la llengua ibèrica era el precedent directe del basc, i que

13. Vegeu, per exemple, Pellicer i Pagès (1887, p. 119-147).

antigament havia estat parlada a la totalitat de la península Ibèrica, la qual cosa, juntament amb una sèrie d'observacions d'antropologia física, el portava a concloure que «el vasco, pues, como el ibero es el pueblo autóctono de la Península española» (Sanpere i Miquel, 1881*b*, p. 467), tot refermant la idea d'un únic poble a la Hispània preromana.¹⁴

Com va assenyalar fa uns quants anys Arturo Ruiz (Ruiz, 2000, p. 13-14), l'únic autor vuitcentista que va prestar una certa atenció a les qüestions sociològiques de la Hispània preromana va ser Joaquín Costa, autor d'un important assaig, lamentablement inacabat, sobre el tema (Costa, 1891-1895). A la primera part d'aquest interessant volum (titulada «La servidumbre entre los iberos»), Costa, a partir de l'anàlisi de les fonts literàries i epigràfiques, va proposar l'existència d'un model de poblament en què els territoris tribals estarien presidits per nuclis de poblament d'una certa extensió, ocupats per «[...] los señores o magnates iberos, poseedores o administradores de la tierra, jefes de las varias gentilidades y aldeas que componían la tribu [...]», mentre que el gruix de la població, «las clases inferiores, de los rústicos y pastores, dependientes de la nobleza», habitava una extensa xarxa d'aldees disperses (Costa, 1891-1895, p. 68-69).¹⁵ És important assenyalar que, matisos a banda, aquesta concepció de la geografia humana ibèrica es correspon prou bé amb la realitat revelada pel coneixement arqueològic que s'ha anat acumulant durant més d'un segle.

D'altra banda, i basant-se en fonts diverses, particularment en la cèlebre *tabula lascutana*¹⁶ —en què es es fa esment de la relació de servitud d'una comunitat indígena (que habitava la *turris* de Lascuta) respecte dels habitants d'Hasta—, Costa va proposar l'existència d'una forma d'organització social basada fonamentalment en la dependència col·lectiva de certes tribus, que haurien estat sotmeses a d'altres de caràcter nobiliari (Costa, 1891-1895, p. 69-82). Això hauria provocat, en el moment de la conquesta romana, l'existència de diverses formes d'aliança entre els invasors i els diferents grups socials ibèrics, ja que els primers haurien utilitzat les tensions socials internes per a facilitar la conquesta i el control del país

14. A tall de mera curiositat, paga potser la pena assenyalar que la identitat entre la llengua ibèrica i el basc era mantinguda també per Josep Brunet i Bellet, un pintoresc aficionat a la història, autor de diversos treballs totalment mancats de rigor. Per ell, però, el basc (i, per tant, l'iber) no podia ser la llengua primitiva de la Península, entre altres raons perquè «segons Plini abans d'aquesta segona guerra púnica, vingueren á Espanya comissionats románs pera demanar la aliansa dels espanyols, ¿cóm se haurien pogut entendre si uns y altres no haguessin parlat una llengua afine o dialectes d'una mateixa llengua? Cap dels escriptors romans parla de que hi hagués dificultat pera entendres entre conquistadors i conquistats» (Brunet i Bellet, 1887, p. 169).

15. Costa creia que aquest sistema de poblament es relacionava amb la importància de la ramaderia en l'economia tradicional peninsular, i el comparava de manera recurrent amb el poblament contemporani de l'Àfrica del Nord (p. 60, 63).

16. Decoberta el 1866 a Alcalá de los Gazules (Cadis).

(Costa, 1889). Aquest model social —que sens dubte reflecteix les inquietuds socials del pensament polític de Costa, i que probablement projecta sobre el passat la realitat del caciquisme propi del seu temps— no va ser desenvolupat ulteriorment fins als anys setanta i vuitanta del segle xx (Mangas, 1977; Ruiz i Molinos, 1993), la qual cosa s'explica, potser, per l'absència de dades arqueològiques la validesa de les quals fos susceptible de ser verificada —que només han pogut ser obtingudes a partir dels treballs de prospecció a gran escala i les excavacions en extensió realitzats en els darrers trenta anys— o, més probablement, pel domini del paradigma interpretatiu historicocultural, del qual parlarem més endavant.

L'anàlisi paleoetnològica de Costa, iniciada a la segona part d'*Estudios ibéricos*, és certament menys valuosa, però, en conjunt, la seva obra representa un esforç historiogràfic important i original, que ha estat injustament oblidat per la recerca moderna, amb les úniques excepcions —en la mesura del meu coneixement— d'Antoni Rovira i Virgili, que en fa esment a la seva *Història de Catalunya* (1922, p. 508, nota 1), i de Julio Caro Baroja, que en va aprofitar alguns aspectes, tot assenyalant-ne, però, el problema principal, que és precisament el fet de considerar la península Ibèrica com una unitat, amb el resultat d'«una pintura uniforme de la que se deduce que las condiciones de vida fueron las mismas en el extremo N, en la meseta o en el litoral andaluz» (Caro, 1943, p. 172).¹⁷

A principi del segle xx, Pierre Paris va sintetitzar el coneixement arqueològic sobre les poblacions preromanes de la península Ibèrica en el seu cèlebre *Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive* (París, 1903-1904), una obra important pel seu caràcter liminar, però feta amb un enfocament més vinculat a la història de l'art que a l'arqueologia, i que no establia amb precisió ni l'àmbit territorial de l'iberisme —l'art i la indústria ibèrics eren, si més no provisionalment, els de l'Espanya preromana— ni, encara menys, la cronologia, atès que feia derivar les ceràmiques ibèriques de les produccions micèniques, en realitat més de mig mil·lenni més antigues. La síntesi històrica i geogràfica més completa, basada fonamentalment en les fonts literàries antigues i el material epigràfic, era l'article «Hispania», publicat el 1912 per Adolf Schulten a la *Real Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft* d'August Pauly i Georg Wissowa, publicat en castellà l'any 1920 per iniciativa de Bosch Gimpera, que va completar aquesta edició amb un apèndix sobre l'arqueologia preromana hispànica (Schulten, 1920). Schulten va donar en aquest treball una síntesi molt breu sobre l'organització política i social de les poblacions preromanes, en què proposava —seguint el model de les poblacions berbers modernes— la total autonomia dels nuclis de població —ciutats, aldees, poblats, torres—, independentment de llur grandària. En conseqüència, les tribus

17. Bosch cita aquest i altres treballs de Costa a l'*Etnologia de la península Ibèrica* (p. 6, nota 18), però no en fa el més petit comentari.

conegudes per les fonts antigues eren, segons ell, unitats merament ètniques, no polítiques (Schulten, 1920, p. 160).¹⁸ També suposava l'existència d'unitats familiars basades en la monogàmia i defensava la importància dels grups gentilicis —sovint coincidents amb els assentaments més petits— com a base de l'organització suprafamiliar. Mentre l'obra de Costa va quedar quasi totalment oblidada, les idees de Schulten, com veurem, van tenir fins als anys seixanta una influència important —sovint indirecta, sens dubte, però ben real— en la interpretació dels pobles preromans des del punt de vista sociològic.

ELS IBERS EN L'OBRA DE PERE BOSCH GIMPERA: UNA PRIMERA APROXIMACIÓ GLOBAL A LA HISTÒRIA —I LA PREHISTÒRIA— DELS IBERS

Amb tota seguretat, Pere Bosch Gimpera va ser el primer arqueòleg hispànic amb una formació completa teòrica i metodològica, equiparable a la dels professionals europeus, que va adquirir en les seves dues estades com a becari (1912-1913 i 1913-1914) a la Universitat de Berlín, un centre que, en paraules del mateix Bosch, en aquells moments «tenia una època brillant, continuació d'una trajectòria gloriosa» (Bosch, 1971, p. 90), i constituïa un centre de referència per als estudis d'arqueologia, tant del món clàssic com dels temps prehistòrics. A més de la formació teòrica, la participació en treballs d'excavació i el treball com a assistent voluntari al Museum für Völkerkunde li van proporcionar un contacte directe amb les tècniques del treball de camp, museogràfiques i de laboratori.

Els fonaments teòrics del pensament de Bosch Gimpera

L'obra de Bosch Gimpera ha estat analitzada per diferents autors i des de punts de vista diversos, que inclouen també els plantejaments teòrics subjacents, de manera que no cal estendre's ara excessivament sobre aquesta qüestió. El professor Jordi Cortadella, en la seva magnífica edició comentada de l'*Etnologia de la península Ibèrica*, assenyala encertadament que el model conceptual que presideix tota l'obra historiogràfica de Bosch Gimpera és l'anomenada *història cultural* (Cortadella, 2003, p. 1 i 2), que va ser popular des de finals del segle XIX al món anglosaxó, i de manera particularment sòlida a Alemanya.

Aquesta doctrina va aparèixer com una reacció a l'evolucionisme sociocultural, que, amb diverses formulacions —en algun cas fortament influïdes per la teoria biològica de l'evolució—, havia dominat en gran part les ciències socials des

18. Cosa que evidentment no acaba de coincidir amb el que transmeten les fonts escrites, que sovint, quan descriuen aquests pobles, diuen que actuaven com a unitats, a vegades sols, d'altres en coalició.

de la seva formació, en el segle XVIII, fins a la segona meitat del segle XIX. La història cultural negava la validesa dels grans esquemes evolutius interculturals, és a dir, la possibilitat que diverses societats es desenvolupessin seguint unes trajectòries de canvi similars, però de manera independent, sense cap tipus de contacte. Com és lògic, també qüestionava, de manera més o menys radical segons les seves diferents versions, que els descobriments tècnics s'haguessin pogut produir independentment en diferents llocs del planeta. En conseqüència, la història cultural tendia a atribuir les semblances entre les diferents cultures, encara que estiguessin molt allunyades geogràficament, al contacte entre pobles, i encara més concretament als moviments de població. El corollari per a la recerca arqueològica d'un plantejament d'aquesta naturalesa és la necessitat d'identificar els pobles del passat, de descobrir-ne l'origen geogràfic i reconèixer-ne l'expansió geogràfica, la qual cosa se suposava que era possible, en relació amb els temps prehistòrics, per la creença —actualment qüestionada, i amb bons arguments— que les diferents ètnies del passat s'havien caracteritzat per la possessió d'una cultura material pròpia característica, ben diferenciada i, per tant, reconeixible en el registre arqueològic: eren les anomenades *cultures arqueològiques*.¹⁹ Identificar una cultura arqueològica, segons aquesta teoria, equivalia a identificar un poble del passat.

La història cultural i el difusionisme/invasionisme que hi està associat van dominar en gran part el pensament antropològic i arqueològic durant tota la primera meitat del segle XX, tant a Europa —inclosa la Gran Bretanya, on el pensament evolucionista havia tingut un gran predicament a partir dels treballs de Tylor i de Lubbock— com als Estats Units d'Amèrica, on els plantejaments difusionistes van ser introduïts per Franz Boas, deixeble directe de Ratzel. No té res d'estrany, per tant, que el jove Bosch Gimpera, becar a Berlín, com ja he dit, entre el 1911 i el 1914, en rebés una influència directa, sobretot a través de Gustav Kossinna, que va utilitzar sistemàticament el concepte de *cultura arqueològica* per a identificar, a través de la distribució geogràfica de diferents elements materials que els eren suposadament atribuïbles (*Siedlungsarchaeologie*), els pobles germànics de l'alta edat mitjana; remuntant en el temps, el mètode permetria reconèixer un «poble germànic», en oposició als celtes i els eslaus, i, encara més enllà, un «poble indoeuropeu». És evident en aquesta construcció el pes de la lingüística històrica que va dominar el panorama de la recerca filològica europea durant el segle XIX. De fet, Kossinna havia tingut una formació universitària com a lingüista, va escriure una tesi sobre els testimonis més antics del francònic antic, i va derivar cap a l'arqueologia prehistòrica en prendre consciència de les limitacions

19. Per a una anàlisi crítica del concepte de *cultura arqueològica* i de la seva utilitat per a la identificació de «pobles» o «ètnies» prehistòrics, vegeu, entre molts altres treballs, Shennan (1989) i Jones (1997).

del mètode lingüístic per a avançar en el coneixement dels orígens dels pobles germànics, i de les possibilitats que suposadament oferia l'arqueologia. A tot això, Kossinna hi afegia una concepció de superioritat racial germànica, que no té, però, una relació necessària amb la teoria historicocultural.

En quina mesura influí Kossinna sobre el jove Bosch Gimpera? Es pot afirmar sense vacil·lació que molt, fins i tot de manera decisiva, però també cal dir que mai no es va deixar seduir per les posicions racistes del seu mestre. Lamentablement, Bosch en els seus escrits no fa pràcticament cap referència als principis teòrics i metodològics que van orientar la seva recerca, de manera que cal deduir-los necessàriament dels resultats d'aquesta.²⁰ La tasca no és, però, gaire complicada: el seu objectiu era refer la història del poblament de la península Ibèrica a partir de la identificació dels «pobles» que successivament n'havien ocupat el territori, descobrir-ne els orígens extrapeninsulars, els camins que havien seguit en la seva expansió i com s'havien fos amb altres poblacions precedents per donar lloc a noves poblacions mixtes. I l'eina per a aconseguir-ho eren les «cultures», enteses com a conjunts de manifestacions materials de les maneres de ser específiques de cada grup humà, que calia situar en el temps i en l'espai. Des d'aquest punt de vista, l'obra de Bosch no era gaire diferent de la que es feia contemporàniament a la resta d'Europa, inclosa la d'una figura tan eminent com Vere Gordon Childe, que va organitzar sota aquests principis la seva gran síntesi de prehistòria europea (Gordon Childe, 1925 i 1929).

És interessant observar que, en el passatge que reproduïxo a la nota 16, Bosch fa referència explícita a la teoria dels cercles culturals, la *Kulturkreislehre*,²¹ que, com és ben sabut, va tenir un paper preponderant en l'antropologia austroalemanya de finals del segle XIX i la primera meitat de la centúria següent. Basada en les idees difusionistes de Friedrich Ratzel (1844-1904) i desenvolupada a fons, però amb una considerable diversitat de matisos, per Leo Frobenius (1873-1938) —que en fou el veritable formulador—, Fritz Graebner (1877-1934) i Wilhelm Schmidt (1868-1954),²² la idea essencial de la *Kulturkreislehre* és que totes les cultures huma-

20. Per aquesta raó, paga la pena reproduir un passatge de *La universitat i Catalunya* (1971, p. 98), ja que, en la mesura del meu coneixement —i a banda de dues referències breus a les seves *Memòries* (1980, p. 65 i 71)—, és l'única menció clara i explícita de Bosch sobre la seva formació teòrica i el mètode que en deriva, i que va utilitzar constantment en la seva tasca de recerca: «Kossinna, arqueòleg teòric sobretot, era un professor excel·lent i va fundar una vertadera escola amb el seu mètode de la *Siedlungsarchaeologie* o arqueologia del poblament. A ell dec també molt en la meua formació, especialment en el fet de rastrejar la formació dels pobles amb l'evolució i l'extensió dels cercles de cultura [...]».

21. Sobre els matisos semàntics del mot *Kulturkreis* i les dificultats de traduir-lo, vegeu les observacions de C. Kluckhohn (1936, p. 181, nota 64). El seu suggeriment de mantenir el terme original alemany en el corpus de vocabulari tècnic anglès em sembla igualment apropiat per al català.

22. Aquest no és el lloc indicat per a descriure aquests matisos, i les meves competències tampoc me'n permetrien una discussió detallada, entre altres raons perquè no he tingut accés als textos origi-

nes actuals s'han constituït a partir d'un nombre reduït de «cercles culturals», geogràficament circumscrits, cadascun dels quals hauria tingut un conjunt de característiques (institucions, creences, cultura material, etc.) relacionades orgànicament. Els cercles culturals se suposaven distribuïts històricament en diverses fases; segons la visió de Wilhelm Schmidt, per exemple, eren quatre: arcaica, primària, secundària i cultures superiors. En èpoques diverses, de manera successiva i com a resultat, sobretot, de moviments de població i de la progressiva millora dels mitjans de transport, la cultura s'hauria expandit sobre àmplies àrees geogràfiques a partir d'aquests nuclis, i ho hauria fet «en bloc», és a dir, com a complexos de trets culturals, més que com a elements aïllats. Així, els cercles secundaris eren el resultat de la barreja o fusió dels anteriors, i a la vegada haurien originat, combinant-se, les cultures de l'antic Egipte, Mesopotàmia, la Xina, l'Índia, el Mediterrani antic i les grans civilitzacions de l'Amèrica precolombina.

Els diversos cercles culturals estarien, doncs, representats en les diferents cultures humanes, interpenetrats o superposats de maneres i amb intensitats variables. Expressat de manera planera, tota cultura humana era concebuda com una combinació particular de característiques dels diferents *Kreise* que l'han afectat, amb la sola excepció de les més aïllades —i, per tant, més primitives—, com ara els tasmanians o els pigmeus, que conservarien intactes les característiques dels cercles més antics. A partir de l'estudi i la comparació sistemàtica de les cultures actuals, se suposava que era possible arribar a descobrir, a través d'un procés inductiu, les característiques pròpies dels diferents cercles culturals i la història de la seva difusió. La funció de l'antropologia era refer aquesta història cultural.

No és fàcil saber en quina mesura Bosch va estudiar mai de primera mà les formulacions teòriques de la història cultural, o bé si —com em sembla més probable— les conegué solament o bàsicament a través dels ensenyaments de Kossinna. És segur, en tot cas, que només excepcionalment va utilitzar el terme *cercle cultural*.²³ Tampoc, en la mesura del meu coneixement, no va intentar de situar les cultures arqueològiques estudiades en cap dels cercles definits per l'etnologia, cosa que, malgrat les limitacions del coneixement que se'n tenia, era perfectament possible i que el mateix Wilhelm Schmidt va fer, encara que en termes molt generals.²⁴

---

nals dels seus representants principals. Hom en trobarà bons resums crítics a Caro (1949, p. 35- 57), a Rossi i O'Higgins (1981, p. 89-90), a Mercier (1979, p. 94-102) i a Harris (1969, p. 382-392); una valoració crítica més àmplia, però molt ponderada —i amb l'avantatge de ser contemporània—, a Kluckhohn (1936), i una anàlisi particularment crítica de la teoria dins d'un context sociocultural més ampli a Andriolo (1979).

23. Crec que l'única vegada que en fa esment en un treball de recerca és en el seu article sobre les relacions entre l'art grec i l'ibèric, i en referència al món hellènic (Bosch, 1928, p. 163).

24. Paradoxalment, en una forma clarament evolucionista, com ha assenyalat M. Harris (1969, p. 385-386).

Fa la impressió, en definitiva, que no va considerar els cercles de cultura com una teoria global sobre la història humana, potencialment verificable amb les dades arqueològiques, i que es va limitar a utilitzar un dels pressupòsits bàsics —la difusió com a causa més important del canvi cultural i social— com a instrument fonamental de la seva investigació, que li permetia identificar diferents estrats culturals formats per la intervenció d'ètnies o pobles específics.

Tanmateix, i malgrat tot, crec que hi ha molt de la teoria dels cercles culturals en la seva concepció del procés històric, que es posa particularment de manifest en el seu interès per reconèixer en el present els elements que poden ser atribuïts als diferents estrats poblacionals i culturals²⁵ que han constituït les societats actuals, per tal de comprendre'n l'«essència», de fer-ne «una reconstrucció espiritual i humana» (Bosch, 1978, p. 25). Aquest, en definitiva, era el mètode de la *Kulturkreislehre*, que utilitzava les informacions del present etnogràfic per a intentar refer una història global de la humanitat. Aquesta dimensió del treball de Bosch és present en tots els seus escrits, però molt particularment en el text de la lliçó inaugural del curs 1937-1938 de la Universitat de València, que duu per títol, precisament, *Espanya* (Bosch, 1978), i també en un breu treball publicat el mateix any a la *Revista de Catalunya*. Bosch considerava, per exemple, que «a Catalunya, al contacte amb els grecs d'Empúries potser ha d'atribuir-se el nostre sentit democràtic de la vida i de les institucions polítiques i socials, el més gran sentit de la personalitat individual i de la llibertat conscient [...]» (Bosch, 1978, p. 29). També emfasitzava, i molt, la perduració fins al present del substrat prehistòric, «l'existència d'un fons de cultura primitiva, intensament primitiva» preceptible encara actualment en molts dels trets culturals dels pobles hispànics (Bosch, 1978, p. 25) i que seria parcialment restituïble a partir d'una anàlisi etnològica en el present: «el folklore, estudiant les supervivències primitives, en les cultures rurals o en els baixos fons de la població moderna, un cop se sedimentin els seus resultats, comparant-los amb les notícies dels autors antics sobre la vida espiritual dels pobles preromans, permetrà potser un dia reconstruir millor que avui llurs institucions» (Bosch, 1932, p. xv).

Un aspecte particularment important, i històricament conflictiu, d'aquesta personalitat hispànica heretada de la prehistòria era, segons el seu criteri, la fragmentació cultural de la península Ibèrica en pobles diversos, que s'haurien configurat ja en un passat llunyà i que es retrobarien bàsicament en el mapa actual de les nacions hispàniques. D'aquesta manera, els moments d'unificació política (regne visigòtic, califat de Còrdova) o cultural (imperi romà) haurien estat mers episodis, que només haurien servit per a retardar l'evolució natural dels pobles hispànics vers la constitució d'un conjunt integrat a partir de les diferents cultu-

25. *Kulturschichten* en la terminologia de la *Kulturkreislehre*.

res que conformen l'Espanya real. Són, per a Bosch, meres superestructures, aïlades de l'arrel del poble, «interferències històriques [que] representen la interrupció d'un floriment natural progressiu, la desviació d'aquest per l'empelt de fenòmens de cultura i ideals estrangers» (Bosch, 1978; també Bosch, 1938, *passim* i en particular p. 320) i que a penes modifiquen el substrat ètnic i la psicologia essencial que li és pròpia.²⁶ La tensió, encara no resolta, entre les superestructures i el veritable fons ètnic de la població hispànica seria, des d'aquest punt de vista, una de les constants de la història d'Espanya des de la conquesta romana.

És important assenyalar que aquesta concepció de la història deixava un ampli espai per a l'anàlisi interna i global dels diferents estrats culturals, ja que un dels pressupòsits de la *Kulturkreislehre* era l'existència d'una relació orgànica entre els diferents aspectes de la cultura, que incloïen tant la tecnologia com l'organització econòmica, les estructures socials o les idees religioses. De fet, el mateix Kossinna va manifestar el seu interès per aquestes qüestions (Trigger, 1989, p. 166-167), però el cert és que Bosch mai no les va tractar a fons, excepte, i encara de manera molt superficial, a la *Prehistòria catalana*, que inclou, com veurem més endavant, un breu capítol titulat «La vida i l'organització de les tribus ibèriques catalanes».

La «prehistòria» dels ibers: els orígens i la formació d'una ètnia

Tenint en compte tot el que s'ha dit, quina era, en definitiva, la visió de Bosch sobre els ibers? El primer que cal comentar és que per ell existia una ètnia ibèrica i una cultura ibèrica, que no són exactament equivalents.²⁷ En el primer sentit, els ibers són el poble que, després d'un llarg procés de fusió i amalgama de poblacions africanes i els primers pobladors de la zona, ocupava durant la primera meitat del primer mil·lenni aC la costa meridional i oriental de la península Ibèrica, aproximadament fins al massís de Garraf i amb importants extensions vers l'interior. Els ibers, en tant que ètnia, preexisteixen a la cultura ibèrica, que, com veurem, és per a Bosch el resultat d'un procés de formació, esdevingut entre el segle VI i el segle IV aC, en què la influència dels pobles colonitzadors, molt especialment la dels grecs, té un paper fonamental. L'època de plenitud començaria, doncs, a par-

26. Tot i això, també reconegué el pes, a vegades determinant, de determinades aportacions foranes, per exemple quan afirma que «Roma sabé organitzar sòlidament la seva superestructura, que deixà un rastre indeleble i transformà el curs de la història d'Espanya, sobretot incorporant a la casta dominant tots els elements que excellien dels pobles sotmesos [...]» (Bosch, 1978, p. 46), o en el ja esmentat passatge sobre la suposada influència de la colonització grega en la personalitat col·lectiva dels catalans.

27. Aquesta distinció és recollida i plantejada molt clarament per J. de C. Serra i Ràfols (1930, p. 82-83).

tir del segle III aC, i aquesta cultura ibèrica plenament formada hauria perdurat «fins molt endavant de l'època romana» (Bosch, 1931, p. 325).

Pel que fa als orígens ètnics remots, Bosch creia que els ibers històrics eren descendents de poblacions nord-africanes arribades a la península Ibèrica en el Neolític, a final del quart o a principi del tercer mil·lenni aC, i que haurien donat lloc a l'anomenada *cultura d'Almeria* —denominació actualment en desús—, que Bosch considerava essencialment igual a la *cultura sahariana* de l'Àfrica del Nord. Durant el Neolític, el poble de la cultura almerienca hauria generat les formes pròpies de la cultura de Los Millares, i encara més tard, durant l'edat del bronze, les de la cultura d'El Argar; suposava, doncs, una continuïtat bàsica del poblament a través d'aquestes diferents etapes. Bosch pensava també que els «portadors» de la cultura d'Almeria eren grups guerrers, que havien fundat assentaments, sovint fortificats, en llocs de fàcil defensa i que es caracteritzaven per una economia essencialment ramadera, amb un pes molt reduït de l'agricultura.

Basant-se en la identificació —avui en dia sabem que, sovint, errònia— d'elements de cultura material almerienca, Bosch va suposar que aquesta població d'origen africà s'havia estès ulteriorment a la resta de l'Andalusia oriental, la Manxa i el País Valencià, i també a la Catalunya meridional fins als massís de Garraf i, més a occident, a l'Urgell, el Baix Aragó i la vall mitjana de l'Ebre, arribant fins i tot a la zona de Sòria. En tots aquests territoris orientals de la Península hauria conviscut i hauria anat barrejant-se progressivament amb una població autòctona de tradició capsiana —i, per tant, també de remots orígens africans—, que Bosch identificava arqueològicament amb el que anomenava *cultura de les coves*, l'economia de la qual es basava segons ell en l'agricultura. En tot cas, l'element almerienc hauria estat sempre dominant.

Més al nord, les infiltracions almerienques —i, per tant, d'ibers, o, per ser més precisos, dels seus avantpassats— haurien arribat de manera poc intensa fins a la zona de Burgos, el País Basc, el Llenguadoc i, de manera més aïllada, encara més enllà, fins al nord de França. En aquestes zones, però, els grups almeriencs, poc nombrosos, haurien acabat absorbits per les poblacions autòctones i no haurien arribat a constituir un factor ètnic important.

A més, al nord del massís de Garraf s'hauria produït, en el segle IX aC, una entrada de població cèltica, caracteritzada per la *cultura dels camps d'urnes*, que s'hauria superposat a la població de la cultura de les coves —en part matisada, com ja hem dit, per infiltracions almerienques— i hauria «celtitzat» aquesta part del territori de Catalunya. Amb tot, i com a reacció davant d'aquesta expansió cèltica, els ibers de la Catalunya meridional s'haurien estès novament vers la costa de la Catalunya vella i la Gàl·lia mediterrània poc abans de la colonització grega o en el segle VI aC, segons es deduïa, a parer de Bosch, del fet que aquestes zones siguin considerades ibèriques en el periple d'Aviè (Bosch, 1948, p. 64). Això hau-

ria provocat una nova iberització d'aquests territoris, que de tota manera Bosch no va considerar mai com a estrictament ibèrics.²⁸

Cal dir, finalment, que en un moment posterior a la primera expansió almerienca per la zona oriental de la península Ibèrica, durant el període d'El Argar (Bosch, 1948, p. 72), aquesta població s'hauria infiltrat també a l'Andalusia occidental, on, barrejada amb els pobladors d'origen capsità, hauria donat lloc a un grup ètnic específic, però amb molts trets comuns amb les poblacions de la costa mediterrània, i que, molt més tard, els grecs designarien amb el nom de Tartessos.²⁹

Per tant, i malgrat el caràcter guerrer que atribuïa als almeriencs, Bosch no imaginava la seva expansió com un fenomen de simple substitució de població, producte d'una invasió sobtada, sinó com un procés extremament lent, primer d'infiltració a la zona d'Almeria de grups saharians des de la regió d'Orà, i després d'expansió gradual i d'absorció de la població preexistent, incorporant-hi, però, elements diversos de la cultura material i pràctiques econòmiques, com l'agricultura, que hauria substituït progressivament la ramaderia com a principal activitat de subsistència dels almeriencs (Bosch, 1948, p. 29-31). Un exemple característic del seu mètode historicocultural (les raons que el portaven a pensar en un procés de barreja lenta de les dues poblacions) era que en jaciments propis de la cultura de les coves apareguessin elements que considerava típicament almeriencs, sobretot les puntes de fletxa, però també els braçalets de *pecten*, les destrals de fibrolita o les denes de callaïta.

La culminació d'aquesta trajectòria s'hauria iniciat a principi de l'edat del bronze, amb el desenvolupament de la cultura argàrica característica del segon mil·lenni aC, moment que Bosch va considerar «de sedimentación de las antiguas capas étnicas y de fusión de sus distintos elementos» (Bosch, 1948, p. 50). La cultura d'El Argar, que Bosch considerava estesa sobre una àrea geogràfica molt més gran del que actualment sabem, seria, doncs, la «prehistòria dels ibers»³⁰ i, en resum, resultaria de la superposició i l'amalgama de tres «estrats» poblacionals diferents: el fons humà primitiu existent des del Paleolític inferior, una població capsitària arribada en el Paleolític superior i, finalment, els elements saharians que des de finals del Neolític haurien acabat de configurar el poblament primitiu de la zona oriental i meridional de la península Ibèrica. Per exemple, a la zona del Baix Aragó —on Bosch havia treballat directament— el caràcter compost del poblament s'advertia amb claredat, segons el seu criteri, per l'existència de trets que ell considerava típicament almeriencs, com ara la forma dels poblats o dels sepulcres

28. Molt sovint els qualifica d'«iberitzats», per oposició a les àrees on l'element ètnic ibèric (és a dir, d'origen almerienc i, en darrer terme, africà) era dominant.

29. En un primer moment havia considerat que la població tartèsia era una migració independent, arribada d'Àfrica durant l'edat del bronze.

30. Aquest és, efectivament, el títol de la part tercera de l'*Etnologia de la península Ibèrica*.

sota un túmul circular, mentre que la ceràmica seria essencialment de tradició de la cultura de les coves.

No costa gens de reconèixer en aquests plantejaments una versió, simplificada i adaptada a la naturalesa de la documentació arqueològica, de la *Kulturkreislehre*, tan arrelada, com hem dit, en la mentalitat historiogràfica de Bosch: la barreja de poblacions diverses, cadascuna d'elles «equipada» amb un conjunt de trets culturals propis i que d'alguna manera en formen part consubstancial, es traduiria en la formació de cultures materials «mixtes», reflex dels processos d'hibridació humana (Bosch, 1938, p. 313-314); a la inversa, l'anàlisi d'aquestes darreres permet reconèixer els diferents estrats culturals que han intervingut en la seva constitució. En el cas dels tartessis, la diversitat de la seva composició ètnica es podria observar fins i tot en determinats aspectes de l'organització social i econòmica, de manera que la noblesa propietària de la terra i comerciant reflectiria l'element almerienc, mentre que les masses populars de condició inferior serien essencialment els descendents de la població d'origen capsità (Bosch, 1948, p. 72).

Finalment, i malgrat que, en la mesura del meu coneixement, Bosch mai no ho va acabar d'expressar amb tota claredat, crec que també pensava que durant els primers segles del primer mil·lenni les diferents evolucions locals i els contactes comercials diferenciats —particularment intensos a la zona andalusa— van conduir a la diferenciació de tres àrees culturals dins d'aquest gran conjunt de població almerienca.³¹ Aquestes diferències explicarien que les fonts gregues més antigues, del segle VI aC, utilitzin l'etnònim *ibèric* únicament per a la població establerta entre el nord d'Alacant i la costa mediterrània de la Gàl·lia, mentre que al sud-est de la península Ibèrica hi situen els mastiencs i, més a occident, els tartessis (Bosch, 1929, p. 79). A la inversa, la comunitat ètnica bàsica que Bosch suposava, com hem dit, entre aquests diferents pobles de remot origen almerienc hauria facilitat que, en moments més avançats, fossin tots designats amb el mateix nom: *ibers*.

Els ibers històrics: la cultura ibèrica

En el segle VI aC, els ibers entren en la història, gràcies a la presència grega a la Mediterrània occidental i a les primeres notícies sobre els pobles d'aquesta zona contingudes a les fonts escrites que han arribat als nostres dies. El mapa etnològic general que, segons Bosch, hi van trobar, és el que hem descrit més amunt, amb una Andalusia tartèssia, un sud-est habitat pels mastiencs, i uns ibers en sentit estricte —és a dir, denominats així pels grecs— que ocupaven la zona compresa en-

31. Per exemple, quan parla de les influències diverses, que «els almerians de l'est d'Espanya [haurien incorporat] a llur cultura» (Bosch, 1931, p. 173).

tre Alacant i el massís de Garraf, i que molt recentment s'havien expandit vers el nord i havien «iberitzat» la costa centre-septentrional de Catalunya i una bona part de la Gàl·lia mediterrània, on l'element almerienc no havia estat mai important. Com veurem més endavant, Bosch estava convençut que la documentació arqueològica confirmava plenament aquesta realitat transmesa per les fonts escrites.

Ara bé, la mateixa colonització grega, en particular a partir dels assentaments de Mènaca (prop de Torre del Mar, Màlaga) i Hemeroscopi (que Bosch situava a Dénia o al penyal d'Ifac, Marina Alta)³² —mencionats al periple d'Aviè, on no apareix *Emporion*—, i més tard els d'Alonis (Benidorm) i Akra Leukè (l'Albuferta), hauria provocat una ràpida transformació cultural i l'aparició, sense canvis ètnics, d'una cultura ibèrica, que en algun cas també anomena «iberotartèssia» (Bosch, 1948, p. 62). Aquesta nova cultura, caracteritzada per l'assimilació de nombrosos elements forans, orientals i sobretot hel·lènics, es va constituir al sud i al sud-est de la península Ibèrica (Bosch, 1923, p. 694), és a dir, en unes zones que, des del punt de vista estrictament etnològic, ell considerava habitades per tartessis i mastiencs respectivament. En un segon moment, que no culminaria fins al segle v aC, s'hauria expandit lentament cap al nord, a la zona on les fonts gregues més antigues situen els ibers en sentit estricte. Això explicaria les fortes pervivències, entre aquestes darreres poblacions, d'elements prehistòrics de tipus almerienc o de la cultura de les coves, sobretot en les ceràmiques. Per tant, Empúries no hauria tingut un paper important en la formació de la cultura ibèrica, i tampoc, la colonització fenícia, car «la civilització cartaginesa, en general, particularment la d'Espanya, és pobríssima, [...] no pogué donar més que elements isolats a l'art ibèric. Qui sap si es reduïren a la tenacitat de l'ornamentació geomètrica d'Andalusia [...] o a un curt nombre de formes dels vasos d'aquella regió. Els elements orientals en l'art del SE, no necessiten haver passat per *Cartago* o per les colònies fenícies, sinó que poden explicar-se millor per una intervenció grega, que pogué també aportar aquells elements orientals, puix que en el seu art arcaic encara hi quedaven d'una època en què el segell orientaltzant era la seva nota dominant» (Bosch, 1923, p. 692; cf. també Bosch, 1929, p. 94-96).³³

32. Cal dir, però, que l'arqueologia, si bé no pot demostrar de manera incontestable la inexistència d'aquests establiments, sí que ha mostrat que, en tot cas, no es trobaven en aquests llocs, on havien estat situades per A. Schulten. Pel que fa a Torre del Mar, el que s'hi ha documentat és un important assentament fenici (Toscanos) excavat per la secció de Madrid de l'Institut Arqueològic Alemany (Niemyer, 1979-1980). Quant a Hemeroscopi, les dades arqueològiques no permeten avalar la seva existència ni a Ifac ni a Dénia, i tampoc a Xàbia, la tercera de les ubicacions que li han estat tradicionalment atribuïdes. El mateix es pot dir d'Alonis i Akra Leuké (Tarradell, 1961a, p. 173; Tarradell, 1965a, p. 67-69).

33. No estic segur de la mesura en què aquest paper primordial atribuït als grecs —i que avui en dia sabem que cal matisar molt— pot ser degut a la formació com a hel·lenista del propi Bosch o, en termes més generals, al pensament filohel·lènic dominant en la cultura europea des del segle XVIII. Cal dir, en tot cas, que molts dels elements arqueològics que demostren el pes de la civilització fenícia sobre les

Les influències gregues del moment formatiu, en època arcaica, serien visibles sobretot en les ceràmiques —en particular les decoracions pintades de caràcter geomètric, les estilitzacions vegetals i alguns motius animalístics, sobretot les figures de *carnassiers*, propis de l'estil d'Elx-Archena—³⁴ (Bosch, 1923, p. 693-694; Bosch, 1929, p. 101-106) i en l'escultura. Li semblava molt significativa, per exemple, la semblança del lleó de Bocairent amb una peça similar de Focea, documentada l'any 1913 per M. F. Sartiaux, cosa que el portava a atribuir una inspiració jònica a tots els lleons ibèrics similars a l'exemplar valencià. També va destacar la inspiració hel·lènica que li semblava reconèixer, entre altres peces, en la dama d'Elx i en l'estatuària del Cerro de los Santos, i va relacionar les esfinxs ibèriques amb el relleu descobert a Sant Martí d'Empúries a principi del segle passat en què apareixen aculats dos animals fantàstics d'aquest tipus (Bosch, 1923, p. 692-693; Bosch, 1928, p. 168-169). Les opinions coincidents de R. Carpenter (1925) sobre la inspiració grega de l'escultura ibèrica el reafirmaren encara més en aquesta convicció (Bosch, 1929, p. 98-100). A més de l'adopció d'aquests models iconogràfics, Bosch també va atribuir a la presència grega les innovacions en «el sistema de defensa i d'urbanització de les ciutats (torres i muralles de Tarragona i Osuna)» i certes formes sepulcralmentals monumentals, com els grans túmuls de Galera (Bosch, 1928, p. 167; Bosch, 1929, p. 693). En definitiva, la cultura ibèrica era concebuda com el producte d'«un poble dotat de gran potència receptiva i que assimilà nombrosos elements grecs dels que li arribaren a través de les dites colònies [Mènaca i Hemeroscopion] (ço és, del grup grec oriental), i que, creuant aquesta influència amb altres menys poderoses, sabé fondre-ho tot donant als seus productes un marcat segell personal»³⁵ (Bosch, 1923, p. 694; Bosch, 1929, p. 106-107); un cop més, un bon exemple de *Kulturschichte*, i tota una definició dels principis de la *Kulturkreislehre*. Malgrat tot, cal dir que Bosch mai no va realitzar una anàlisi profunda de les relacions i les influències gregues que li semblava reconèixer en les produccions materials ibèriques, encara que en els seus escrits proposava diferents línies de treball per a millorar-ne el coneixement, incloses, és clar, les excavacions a Mènaca i Hemeroscopi (Bosch, 1923, p. 694).

---

poblacions del bronze final i el primer ferro de la península Ibèrica eren desconeguts quan Bosch escrivia aquestes ratlles.

34. Una producció ceràmica que avui en dia sabem que és molt posterior al segle vi.

35. Malgrat això, també suposava que aquesta capacitat receptiva era, de fet, conseqüència de l'èss desenvolupament cultural de les poblacions ibèriques: «Indubtablement, de totes les civilitzacions de l'Europa bàrbara en les quals influïren les cultures clàssiques, la ibèrica és la que assolí una major perfecció. Potser això últim, i la fidelitat amb què hi foren assimilades les influències gregues, es degué a que, diferentment del que s'esdevingué en altres llocs (a França, per exemple, amb les tribus cèltiques que desenvoluparen la cultura de La Tène sobre l'antiga base hallstàtica), a la Península les influències gregues caigueren en un sòl quasi verge, sense que llavors hi hagués cap civilització de nivell apreciable, per la qual cosa la llavor grega hi fructificà sense cap obstacle» (Bosch, 1923, p. 694; Bosch, 1929, p. 107).

Quant a l'anàlisi interna i funcional de la cultura ibèrica, més enllà dels aspectes purament «normatius» (per utilitzar la terminologia de l'arqueologia processual), Bosch només els va tractar, succintament, al ja esmentat capítol de la *Prehistòria catalana*, en què descriu, seguint de prop les opinions de Schulten, els aspectes relacionats amb l'estructura social, la possessió de la terra i l'organització familiar i política (Bosch, 1919, p. 234-236). La imatge general que dóna dels ibers en el text mencionat és la de poblacions més aviat primitives, de caràcter «aldeà», amb una estructura social basada en la família monogàmica i les organitzacions gentilícies. Bosch suposava que «el fet normal és que cada poblat visqui amb plena independència dels altres, relacionant-s'hi amb tot, però sense obeir un cap sinó en moments especialíssims, sobretot en cas de guerra», quan apareixien els cabdills que els romans anomenen *principes* o *reguli*. Però, com indica més endavant, «això no és el fet normal [sinó que] l'estat ordinari de l'organització social ibèrica és la falta de cohesió dels diferents elements de les tribus» (Bosch, 1919, p. 234-235).

En definitiva, l'anàlisi de les formes d'organització politicoadministrativa, de l'estructura social o de l'economia no van ser per Bosch un objecte primordial de la recerca, potser perquè pensava que Schulten ja n'havia dit l'essencial i que la recerca arqueològica no podia modificar significativament les seves opinions. És ben comprensible, per tant, la seva discrepància —manifestada, però, en privat— (Bosch i Olivari, 1978, p. 325) amb l'obra de maduresa de Vere Gordon Childe, sòlidament fonamentada en el materialisme històric i amb objectius que transcendien àmpliament, però sense abandonar-la del tot, la història cultural.

L'etnogeografia dels ibers

A banda del «magne problema dels orígens i la formació de la cultura ibèrica» (Bosch, 1923, p. 694), els estudis de Bosch sobre els ibers històrics es van centrar essencialment en qüestions etnogeogràfiques, és a dir, en el reconeixement i la ubicació dels diferents pobles que havien existit dins del gran conjunt ibèric, qüestió que, com hem vist, ja havia estat tractada amb més o menys encert per la historiografia anterior des del segle XVI. Com és natural, va prendre com a punt de partida les informacions contingudes a les fonts escrites, i les va comparar sistemàticament amb les dades derivades de la cultura material —que començaven a ser relativament abundants, gràcies en bona part a l'activitat d'excavació que ell mateix havia dut a terme o promogut des del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans— i també amb la configuració geogràfica dels territoris, amb la idea que les unitats naturals podien estar relacionades amb les entitats ètniques.

Estalvio al lector una exposició detallada dels resultats de la seva reconstrucció paleoetnològica, tan coneguts, i que es poden comprendre fàcilment a partir de la figura que s'adjunta. Indico simplement que Bosch distingia dos períodes diferen-

ciats, abans i després de la fi del segle IV aC, moment en què la invasió de Provença pels gals (Bosch, 1919, p. 230-232), o bé, com va suposar més tard, una revifada i un moment de plenitud dels pobles no «iberitzats» del Vallès i el pla de Barcelona (Bosch, 1932, p. 416-419), va provocar «una sèrie de pressions que, d'una manera indirecta, a través d'extensos territoris intermedis» es van transmetre a la península Ibèrica i van provocar alguns canvis importants en el panorama etnològic.

Mapa paleoetnològic de la península Ibèrica, segons Lluís Pericot (1934, p. 425), basat en les dades de Bosch Gimpera per a l'*Etnologia de la península Ibèrica*.

Per al primer període, Bosch va utilitzar essencialment les informacions contingudes en els escassos fragments que ens han arribat de l'obra del geògraf Hecateu de Milet, que va escriure cap al 500 aC, i en l'anomenat *periple d'Aviè*, molt menys fiable. Hecateu aplica l'epítet *ibèric* als esdets —identificables amb els edetans que en el segle III aC ocupaven, amb seguretat, la part central del País Valencià— i als ilaraugats —molt versemblantment els ilergetes que en el segle III aC

habitaven la part oriental de la depressió de l'Ebre, i potser també els ilercavons, que en la mateixa època ocupaven el nord del País Valencià i el curs inferior de l'Ebre. Distingia així, clarament, els ibers dels mastiens de la regió de Cartagena i dels tartessis d'Andalusia, i també d'uns misgets (és a dir, 'barrejats') situats al nord dels ilaraugats, i que Bosch va suposar que corresponien als pobles situats més al nord del Garraf, que segons ell només havien estat parcialment «iberitzats», com hem dit més amunt, arran d'una expansió dels ibers de la Catalunya meridional produïda poc abans de la presència grega a la zona. Essencialment, doncs, els misgets serien els descendents de la població de la cultura de les coves, «celtitzats» per les penetracions de camps d'urnes a partir del segle IX aC, i posteriorment dominats pels ibers. Tot això justificaria el nom descriptiu que els donava Hecateu. Pel que fa al periple, les seves indicacions són més vagues. La referència més explícita als ibers (versos 468-474) els situa a la costa mediterrània, davant d'Eivissa i fins als Pirineus, és a dir, amb un límit meridional similar, per tant, al que es pot deduir dels fragments conservats de l'obra d'Hecateu. Quant al límit septentrional, però, en els versos 612-615 s'indica també explícitament que era el curs de l'*Oranus* —identificat per Adolf Schulten amb el riu Les, al Lenguadoc. Bosch també donava per bones les referències que s'hi fan als *indigets*, *ceretans* i *ausoceretans* del nord-est de Catalunya, que serien els pobles els noms dels quals quedaven encoberts per la denominació genèrica de *misgets* que els dona Hecateu. Suposava igualment que, més enllà del Pirineu, els *sordons* i els *elísics* també formaven part d'aquest grup.

Per al segon període, és a dir, el que s'inicia en el segle IV aC, Bosch comptava amb una informació arqueològica relativament abundant, que li va donar peu a correlacionar les diferents fàcies de la cultura material amb alguns dels nombrosos etnònims coneguts d'aquest període gràcies a les informacions contingudes en les fonts antigues i que fan referència a la Segona Guerra Púnica i a la conquesta del país per la República Romana. Això li permeté reconstituir un mapa etnològic molt més ric que el del primer període (i que amb matisos, a vegades importants, es pot considerar encara com a vàlid). Bosch, però, no creia que la diversitat de pobles documentada en aquest segon període fos deguda a «un mer augment de la informació sinó [que s'havia d'explicar] per moviments i subdivisions de les diferents tribus en el període entre el segle IV i el temps immediatament anterior a la romanització» (Bosch, 1915, p. 229). Efectivament, com ja he dit, suposava que des de finals del segle IV aC la pressió exercida pels gals des de Provença havia provocat «un moviment de lígurs vers el sud, el qual moviment degué exercir una pressió sobre els indigetes, repercutint en les tribus de més al sud» i, com a conseqüència d'això, «l'aparició de les tribus dels laetans, cesetans, ausetans i lacetans, que potser són una subdivisió dels antics indigetes» (Bosch, 1919, p. 231). Entre els canvis que més li cridaven l'atenció, hi havia l'aparent divisió dels antics ilarau-

gats d'Hecateu en dos pobles de noms similars (ilergets i ilercavons), separats pels cessetans de la regió de Tarragona. Bosch va suposar que aquests darrers eren els capdavanters del moviment dels indigets vers el sud i que van ocupar part de l'antic territori dels ileraugats, fins al coll de Balaguer, i en van provocar l'escissió en dos grups, així com la pressió d'un d'aquests, els ilercavons, sobre els edetans, als quals haurien arrabassat el territori comprès entre el Baix Ebre i la Plana de Castelló (Bosch, 1931, p. 371 i 392-393). És important assenyalar que Bosch creia que podria confirmar aquesta idea a partir de les dades arqueològiques, concretament per l'existència a Tarragona de nivells amb materials que li semblaven comparables amb els de la costa del Maresme i el Barcelonès, superposats a d'altres de més antics amb terrisses similars a les del Baix Aragó i València. Igualment, considerava que la ceràmica dels forns de Fontscaldes presentava, en relació amb la dels ilergets, unes diferències d'estil que «no poden explicar-se sinó suposant una diferència ètnica» (Bosch, 1931, p. 393-394).

ELS DEIXEBLES DIRECTES: LLUÍS PERICOT I JOSEP DE CALASSANÇ SERRA I RÀFOLS

Lluís Pericot va néixer el 1899 a Girona. Només era, per tant, vuit anys més jove que Bosch, però en fou un dels primers alumnes a la Universitat de Barcelona, i ben aviat esdevingué col·laborador dels treballs de recerca duts a terme pel Servei d'Excavacions de l'Institut d'Estudis Catalans. Pericot, doncs, es va formar molt directament sota el mestratge de Bosch Gimpera, era membre d'una mateixa generació, i no sorprèn que els seus referents intel·lectuals, teòrics i metodològics fossin essencialment els mateixos.

Com el seu mestre, Lluís Pericot fou un home de coneixements molt amplis, que havia tingut, a més, un contacte directe amb la recerca sobre els ibers a través de les seves excavacions a la Bastida de Les Alcusses (Moixent). De tota manera, l'estudi de l'edat del ferro no fou un tema central de la seva recerca, ja que va dedicar la part més important del seu esforç a períodes més antics, en particular al Paleolític superior. Per aquesta raó, dins la seva extensa obra, els ibers hi apareixen sobretot en els grans treballs de síntesi, en particular a la seva contribució de 1934 a la *Historia de España* de l'Institut Gallach i a la seva síntesi de prehistòria hispànica *La España primitiva* (1950).

Les idees de Pericot sobre els ibers són essencialment les mateixes de Bosch pel que fa als orígens ètnics i culturals, cosa que és lògica tenint en compte el que s'ha dit més amunt. Amb relació al primer punt, no s'apartava de la idea d'un origen nord-africà que remuntava al Neolític,³⁶ i pel que fa a la cultura també va mante-

36. Pericot (1934, p. 264) i, de manera més contundent, en els seus treballs de postguerra: «Los iberos son mediterráneos, descendientes de neolíticos venidos, con sus puntas de flecha de sílex y sus

nir la idea d'una formació al sud i sud-est peninsular, «sin duda por la influencia griega sobre el fondo indígena» (Pericot, 1950, p. 309-310). El mateix es pot dir en relació amb el mapa etnològic, ja que en aquest punt Pericot es limita essencialment a recollir les conclusions dels treballs de Bosch, i hi afegeix en alguns casos altres punts de vista, però adherint-se a les opinions del seu mestre (Pericot, 1934, p. 424-432; Pericot, 1950, p. 338-345).

En l'essencial, doncs, Pericot va mantenir i defensar³⁷ l'esquema de Bosch, però, a diferència d'aquest, també va deixar algunes síntesis força completes, per bé que essencialment descriptives, sobre els coneixements de l'època relatius a la cultura material ibèrica (cf. sobretot Pericot, 1934, p. 282-333; de manera més resumida, però amb el mateix esperit, a Pericot, 1950, p. 291-316), a més d'anàlisis d'una certa profunditat —tenint en compte que no es tracta d'estudis especialitzats, sinó, com hem dit, de treballs de síntesi de la prehistòria peninsular— sobre les formes de vida, l'organització sociopolítica, l'economia i la ideologia dels ibers (Pericot, 1934, p. 390-423; Pericot, 1950, p. 328-338).³⁸ Val a dir, emperò, que aquests assaigs de «reconstrucció de la vida» presentaven un problema metodològic essencial, que era la confusió en un mateix discurs de tots els pobles preromans de la Península, seguint d'alguna manera la tradició vuitcentista que ja he comentat més amunt i que va ser justament criticada per Caro Baroja no gaire després de la publicació de la primera síntesi de Pericot (Caro, 1943, p. 172). La conseqüència és que no hi ha cap anàlisi coherent de sistemes culturals concrets, sinó una descripció fragmentada d'aspectes diversos de la cultura i, això sí, un gran desplegament d'erudició. La manca d'un referent teòric sòlid —més enllà de la història cultural— és evident en aquest punt, i queda ben reflectit en la seva concepció que «los restos arqueológicos [...] apenas nos sirven cuando tratamos de penetrar en el estudio de la vida social, política y religiosa de los pueblos prehistóricos o primitivos actuales» (Pericot, 1934, p. 400).³⁹

---

cerámicas lisas, de un foco de expansión de pueblos camitas de raíz muy antigua, sahariense, con extensiones hasta Egipto y el Mar Rojo» (Pericot, 1950, p. 290). Cf. també Pericot (1953, p. 33 i, més particularment, p. 56: «Los iberos representan para nosotros la población mediterránea española desde el Neolítico hasta la época histórica, que ya en su primera etapa no era sino el resultado de aportaciones étnicas recientes del Norte de África (camitas = bereberes), sobre viejas poblaciones capso-gravetienses de 10 ó 20.000 años antes»).

37. És el mot escaient, atès que alguns investigadors molt afins al règim franquista, com Martín Almagro i Julio Martínez Santa Olalla, arribaven a negar l'existència dels ibers com a entitat ètnica diferenciada i els consideraven com una població de tipus cèltic.

38. En aquest darrer volum, però, amb una evident influència de l'obra de Caro (1946), de la qual es parlarà més endavant.

39. És de justícia assenyalar l'honestetat intel·lectual de Lluís Pericot, que va reconèixer la seva admiració pel treball de Caro Baroja, autor que justament analitzava les cultures preromanes de la Península des d'una perspectiva molt diferent, com veurem més endavant (Pericot, 1950, p. 328).

Molt diferent fou la contribució a l'estudi dels ibers de Josep de Calassanç Serra i Ràfols. Nascut a Maó l'any 1902, fou també un dels primers alumnes de Bosch Gimpera, i ben aviat col·laborador seu a la Universitat de Barcelona —auxiliar temporal el 1927 i professor del seminari de prehistòria el 1936—, al Servei d'Investigacions Arqueològiques i, des del 1934, com a conservador del Museu d'Arqueologia de Barcelona. El seu contacte amb l'arqueologia ibèrica va començar molt aviat, ja que de molt jove, entre el 1922 i el 1925, ja va participar en els treballs duts a terme al poblat de Puig Castellar i en va fer la planimetria;⁴⁰ més tard, el 1937, va dirigir, amb Josep Brull, la campanya d'excavació al Castellet de Banyoles de Tivissa, que en va fer sortir a la llum la porta d'accés amb les seves torres pentagonals, i encara abans havia estudiat els materials de la necròpoli de Cabrera de Mar, excavada per Joan Rubio de la Serna l'any 1888.

Com Pericot, Serra i Ràfols va tractar la qüestió paleoetnològica seguint estretament les idees de Bosch, tant pel que fa als orígens com a la distribució territorial dels diferents pobles, sense aportar cap punt de vista diferent (Serra i Ràfols, 1930, p. 82-109). El seu interès primordial, però, es dirigia més aviat a la restitució de les formes de vida i de l'organització politico-social dels ibers, la qual cosa el va conduir a analitzar la documentació arqueològica també des d'un punt de vista diferent de l'estrictament historicocultural. Les seves idees sobre aquestes qüestions es desenvolupen essencialment en la seva síntesi *El poblament prehistòric de Catalunya* (1930) i en el seu article de 1941 «El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana», publicat a la revista *Ampurias*. En aquest darrer treball utilitza la informació, relativament abundosa i de bona qualitat, proporcionada pel Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet per fer una aproximació de tipus «etnogràfic» a la vida quotidiana dels habitants de l'assentament, restituint-ne les activitats de producció i transformació, les transaccions comercials, les relacions entre poblats, etc.

Pel que fa a l'organització sociopolítica dels ibers, Serra i Ràfols va seguir, ampliant-les, les idees exposades breument per Bosch a la *Prehistòria catalana*, del 1919, i recollides per Rovira i Virgili a la seva *Història de Catalunya* (1922, p. 506-508), les quals, com ja he dit, es basaven en allò que Schulten havia escrit a la seva *Hispania*. Suposava, doncs, l'existència d'una societat de caràcter «aldeà», caracteritzada sobretot per un grau important d'autosuficiència econòmica i per la total independència política dels diferents poblats, inclosos els més petits; també per la rivalitat i els freqüents enfrontaments entre aquests, sobretot per raons

40. Els primers treballs, que ja he mencionat més amunt, van ser duts a terme pel propietari, Ferran de Segarra i Siscar, el 1904, el qual, l'any 1917, féu donació dels terrenys i de la col·lecció de materials a l'Institut d'Estudis Catalans. La segona etapa correspon a treballs, mal documentats, portats a terme poc després per l'IEC, sota la direcció de Josep Colominas.

econòmiques. El marc tribal —la pertinença a una comunitat ètnica, com ara la laietana en el cas del poblament de la costa de Llevant— només s'activaria, en l'àmbit polític, en casos de perill per agressió externa, que provocarien l'aparició de lideratges efimers, que sovint ni tan sols no devien aconseguir la unió de la totalitat dels assentaments d'una determinada ètnia.

Paradoxalment, aquesta interpretació no té en compte unes dades importants que el mateix Serra i Ràfols fou el primer a posar en relleu des del punt de vista arqueològic. La primera és la gran variabilitat de l'extensió dels assentaments, que «van de mides mínimes, com les de la Gessera, amb una àrea d'un centenar de metres quadrats [...] fins a recintes de veritables ciutats, com el recinte ibèric de Tarragona. Entre els dos extrems hi ha tots els graus de transició» (Serra i Ràfols, 1930, p. 126). Bon coneixedor dels materials mobles, també es va adonar que determinades activitats productives ultrapassaven el nivell domèstic, com ara la producció de ceràmiques, «que ara pren un caire que es pot qualificar d'industrial» (Serra i Ràfols, 1930, p. 136), o la del ferro, que descriu com «una indústria metallúrgica desenrotllada», a més d'una «indústria de luxe que s'aplicava als metalls preciosos i que produïa objectes molt reeixits artísticament, malgrat el seu caràcter bàrbar» (Serra i Ràfols, 1930, p. 137).

Tant l'estructura jerarquitzada del poblament com l'existència d'un grau elevat d'especialització artesanal són trets poc compatibles amb una cultura de caràcter «aldeà», de manera que, vista des de l'òptica actual, la interpretació de Serra i Ràfols pot semblar poc coherent en alguns aspectes. Tanmateix, cal reconèixer-li el gran mèrit d'haver dut a terme un assaig seriós d'anàlisi interna de la cultura i les formes de vida, que anava força més enllà de la mera identificació etnològica a partir dels trets estilístics dels objectes materials.

Lamentablement, Serra i Ràfols no diu res en els seus escrits sobre els models en què basava les seves interpretacions, si és que n'hi havia. No em sembla probable que es fonamentés en el coneixement directe de l'antropologia funcionalista o en els primers treballs d'enfocament clarament marxista de Vere Gordon Childe. És probable que, seguint Schulten també en aquest punt, prenguéssim com a model d'organització social les poblacions de l'Àfrica del Nord, amb les quals s'ha comparat a vegades la societat ibèrica (Schulten, 1920, p. 160; Rovira i Virgili, 1922, p. 507; Tarradell, 1980, p. 136), i que el mateix Serra i Ràfols esmenta com a paral·lel per a la pràctica dels cranis enclavats documentada al Puig Castellar (Serra i Ràfols, 1941, p. 103).

En tot cas, la seva interpretació de la societat ibèrica, en certa manera tan «primitivista», estava també manifestament condicionada pel fet que de tots els assentaments coneguts a l'àrea que estudiava només s'hagués investigat amb una certa profunditat el Puig Castellar, un poblat petit, habitat sobretot per camperols i on la presència de l'elit social ibèrica sembla haver estat força reduïda, si s'ha de jutjar

per les seves dimensions, per la naturalesa i la grandària de les cases i per les característiques dels materials mobles, en particular les importacions ceràmiques. En aquells moments, els grans nuclis amb cases complexes (Ullastret o Tivissa, per exemple) eren a penes coneguts, i la gran complexitat real de les formes d'ocupació del territori només es podia intuir, en absència de treballs de prospecció sistemàtica d'un cert abast i d'avaluacions precises de les grandàries dels jaciments (encara que, com ja hem indicat, el propi Serra i Ràfols es va interessar per aquesta qüestió i, fins a cert punt, la va valorar). No se li pot reprotxar, per tant, que donés de la societat ibèrica en general, i de la laietana en particular, una visió que avui dia sembla molt allunyada de la realitat; ben al contrari, cal reconèixer-li el gran mèrit d'haver-ne proposat una interpretació sociològica d'un cert abast en una època en què la història cultural dominava clarament el panorama de la nostra arqueologia.

Una prova més de la mentalitat innovadora de Serra i Ràfols i de l'enfocament en certa manera funcionalista del seu treball és el seu assaig d'avaluació de la població ibèrica de la costa de Llevant, un tret d'inusitada modernitat en el moment en què es va publicar el seu treball (Serra i Ràfols, 1941, p. 107-110). Fet amb intel·ligència i amb un notable rigor metodològic, val la pena assenyalar que els resultats no són gaire diferents dels que he proposat per a la mateixa zona (Sanmartí, 2001).

La seva contribució escrita al coneixement del món ibèric va ser molt reduïda en els decennis posteriors, fins a la seva mort l'any 1971, però encara l'any 1968 va mostrar el seu interès per l'economia dels ibers amb una comunicació sobre la indústria del ferro presentada a la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica, organitzada a la Universitat de València per Miquel Tarradell (Serra i Ràfols, 1968). És, crec, el seu últim treball sobre el tema que ens ocupa.

LA GENERACIÓ DE LA POSTGUERRA

Al marge de les particulars circumstàncies polítiques que van suposar l'exili de Bosch Gimpera i la seva substitució per Martín Almagro Basch —tant a la càtedra de la Universitat de Barcelona com a la direcció del Museu d'Arqueologia—, un factor molt important per al desenvolupament de la recerca sobre els ibers durant la postguerra va ser l'aparició de diversos treballs de Julio Caro Baroja —una figura eminent de les ciències socials— en què l'estudi dels pobles preromans de la península Ibèrica es plantejava sobre unes bases diferents de les que havien dominat l'arqueologia dels anys vint i trenta.

Caro Baroja tenia una sòlida formació en etnografia, deguda al mestratge d'Aranzadi, Barandiarán, Ortega y Gasset i Obermaier (Caro, 1968, p. 13), i coneixia bé la *Kulturkreislehre*, que fou el marc de referència teòric dels seus

primers treballs. Ja a principi dels anys quaranta, emperò, va començar a manifestar les seves discrepàncies amb l'escola historicocultural austroalemanya, en particular amb la versió que ell mateix qualificava de més dogmàtica, la de Schmidt (Caro, 1943, p. 152-153), i, sense abandonar la noció de *cicle cultural* com a instrument analític —però en el sentit ratzelià del terme—, va adoptar progressivament posicionaments teòrics més eclèctics, amb elements pròxims al funcionalisme. Aquests són ja evidents en una de les seves obres més conegudes i influents, *Los pueblos de España*, publicada el 1946,⁴¹ on manifesta la seva afeció per l'obra de Richard Thurnwald, el gran antropòleg austríac, d'orientació clarament funcionalista i oposat als plantejaments historicoculturals de la *Kulturkreislehre*.

Caro va adoptar una postura crítica —però respectuosa— amb relació als treballs de Bosch i de Pericot. Pel que fa al primer, va qüestionar la validesa de la caracterització d'unitats culturals a través, únicament, dels aspectes formals de la cultura material, sense tenir en compte les correlacions possibles entre la tecnologia i l'organització social (Caro, 1943, p. 152).⁴² Aquesta crítica es pot fer extensiva, com és lògic, al treball de Pericot, en qui potser pensava, sense esmentar-lo, quan criticava el «sistema [...] de estudiar por un lado los hechos en bloque, como si no existieran gradaciones o diferencias culturales, y ajustándolos, por otro, a las divisiones étnicas tradicionales de contenido cultural problemático, [fent] una pintura uniforme de la que se deduce que las condiciones de vida fueron las mismas en el extremo N, en la meseta o en el litoral andaluz» (Caro, 1943, p. 172).

A diferència del panorama etnològic basat en la identificació de cultures arqueològiques que proposava Bosch Gimpera, Caro va postular l'existència de tres grans àrees o cicles culturals (cantàbrica, mediterrània/meridional i central/occidental, amb diferents subdivisions), caracteritzats a partir de les seves institucions socials, de la tecnologia i de les formes d'organització econòmica, relacionades totes orgànicament.⁴³ L'enfocament de Caro era, doncs, molt diferent del de la primera generació de l'Escola de Barcelona, fins al punt que pràcticament l'invertia, malgrat que l'una i l'altra es fonamentaven en gran part en la teoria dels cercles

41. Especialment, p. 45-46.

42. Tot i que no s'esmenta Bosch directament, em sembla evident que és a ell, principalment, a qui alludeix en parlar del «criterio arqueológico descarnado que todavía siguen bastantes investigadores españoles al tratar de la llamada Etnología primitiva peninsular». En un altre lloc, la referència és directa, quan afirma, en relació amb l'*Etnología de la península Ibérica*, que és «de un valor mucho más grande desde un punto de vista arqueológico que del etnológico, pese al nombre que lleva» (Caro, 1946, p. 61, nota 1).

43. Així, l'àrea cantàbrica es caracteritzava com a agrícola i matriarcal; la meseta, com una àrea de cultura pastoral, amb àrees de cultura collectivista agrària, a la vall de Duero occidental, o de cultura agrícola superior, a Lusitània. L'àrea mediterrània/meridional es considerava de «cultura superior». Són, tots, conceptes i termes molt directament lligats a la *Kulturkreislehre*.

culturals. Per a cadascuna de les àrees que distingia, Caro va elaborar, a més, a *Los pueblos de España*, estudis detallats que cercaven una descripció i una interpretació completes del sistema cultural, des de l'organització de la societat i l'economia a la religió i la ideologia.

Era necessària aquesta breu referència a l'obra de Caro Baroja, ja que la influència dels seus plantejaments fou molt considerable, i es pot resseguir amb certa facilitat en els treballs sobre els ibers dels membres de la generació de postguerra de l'Escola Catalana, en particular els de Joan Maluquer de Motes i Miquel Taradell, tal com ell mateix va recordar en un dels seus treballs (Caro, 1968, p. 17, nota 11).

Una contribució decisiva i a vegades contradictòria: els ibers en l'obra de Joan Maluquer de Motes

Joan Maluquer de Motes (1915-1988) va ser l'últim deixeble directe de Bosch Gimpera a Catalunya que va enfocar la seva vida professional a la recerca arqueològica (va passar l'examen de llicenciatura el novembre del 1937). Tot i que va tocar una gran diversitat de temes dins l'àmbit dels temps prehistòrics, va consagrar una bona part dels seus esforços de cinquanta anys com a investigador a l'estudi del món ibèric, al coneixement del qual va fer grans aportacions, tant per l'acumulació de noves dades⁴⁴ com pel nivell de la interpretació, sovint original i també a vegades contradictòria, tot i que és perfectament comprensible que, en la seva llarga vida d'investigador, els punts de vista i posicionaments teòrics —que, lamentablement, mai no apareixen formulats de manera explícita— experimentessin alguns canvis.⁴⁵

Fidel a les preocupacions científiques de Bosch Gimpera i de Pericot, els seus mestres a la Universitat Autònoma de Barcelona —on va estudiar entre el 1931 i el 1937—, un dels seus *leitmotiv* va ser precisament la qüestió dels orígens ètnics i culturals dels ibers, però amb el pas dels anys va enriquir els seus punts de vista amb influències diverses, que el van dur molt més enllà dels plantejaments dels seus predecessors. El seu pensament sobre aquestes qüestions es va anar expressant en treballs molt diversos. Aquí tindrè en compte sobretot la seva contribució a la *Historia de España* dirigida per Ramón Menéndez Pidal (1954), el discurs del 1966 a l'Institut d'Estudis Ilerdenses i la ponència inaugural del XVI Congreso

44. Sobre l'activitat de camp de Joan Maluquer de Motes relacionada amb el món ibèric, vegeu Gracia i Munilla (1999, p. 189-190). La seva bibliografia completa està recollida en el volum 23 de la revista *Pyrenae*, que li fou dedicada en homenatge pòstum.

45. Val a dir, tanmateix, que les seves contradiccions no sempre es poden explicar pels canvis lògics de visió que es produeixen al llarg dels anys en la vida dels investigadors, tal com espero que quedi reflectit en les pàgines següents.

Nacional de Arqueología (1982), els tres treballs on crec que millor s'expressen les seves posicions sobre els ibers, sense oblidar, però, algunes altres contribucions importants, en particular les dels seus darrers anys de vida (Maluquer de Motes, 1985 i 1987), en les quals matisa alguns dels seus punts vista. La meua exposició se centrarà en tres aspectes crucials de l'obra de Maluquer de Motes en relació amb els ibers: la qüestió paleoetnològica, la formació de la cultura ibèrica i, finalment, la naturalesa de la societat ibèrica.

La qüestió paleoetnològica

La qüestió dels orígens ètnics dels ibers no va ser un tema destacat en els treballs de Maluquer de Motes, ja que per ell l'iberisme era un fenomen purament cultural, no racial, i a més postulava el caràcter essencialment autòcton —però amb un mestissatge considerable— de les poblacions preromanes. Així, si bé és cert que fins als anys cinquanta es mantingué fidel, encara que de manera bastant matisada, a la hipòtesi de Bosch Gimpera sobre uns remots orígens africans que remuntaven al Neolític,⁴⁶ i que també seguia el seu mestre en afirmar que aquesta població va ser objecte de mestissatges diversos durant el segon mil·lenni aC (i, encara més tard, per l'acció dels moviments de població cèltics i per les pròpies colonitzacions fenícia i hel·lènica) (Maluquer de Motes, 1982, p. 39), també afirmava en el mateix treball que l'iberisme no es podia definir «por la unidad racial de sus pobladores, muy difícil de sostener, sino por constituir el solar del desarrollo de una misma cultura que, a pesar de sus diversos matices regionales, es capaz de integrarse en una unidad» (Maluquer de Motes, 1954, p. 309).

Als anys seixanta, i crec que per influència directa de les idees de Massimo Pallottino sobre la tan debatuda qüestió dels orígens dels etruscos (Pallottino, 1947; Pallottino, 1965, p. 98-99), va proposar de substituir aquesta noció per la de *formació*, que, segons ell, «comporta básicamente continuidad, que no descarta el continuo enriquecimiento y matización debido a múltiples aportaciones y constante reelaboración de elementos que tienden hacia la cristalización en una determinada cultura» (Maluquer de Motes, 1965, p. 10). Aquesta era encara la seva opinió l'any 1981, quan escrivia que «los pueblos ibéricos propiamente dichos son el resultado de un proceso de formación [...] a tenor de unos determinados sustratos y estímulos exóticos» (Maluquer de Motes, 1982, p. 33), i no, per tant, d'una migració.

46. «[...] debemos admitir el carácter netamente indígena de la población ibera prerromana, aun aceptando en sus remotísimos orígenes la posibilidad de que se tratara de un elemento africano occidental muy mestizado por aportaciones mediterráneas. Sin duda, los orígenes de estas poblaciones remontan a los lejanos tiempos neolíticos [...]» (Maluquer de Motes, 1954, p. 306).

Maluquer de Motes buida, doncs, i de manera ben clara, la noció de *cultura* de tot contingut racial —si més no a partir dels anys cinquanta— i li atorga una significació bàsicament —però no exclusivament, com veurem— normativa, és a dir, com un conjunt de trets específics i distintius propis de les diferents tradicions de cada grup humà, i que, en relació amb la cultura material, se suposava que es traduïen en la diversitat de cultures arqueològiques. Dit això, la veritat és que mai no va arribar a definir amb precisió quines eren les característiques específiques d'aquesta cultura ibèrica, de la qual, en tot cas, sempre va destacar la variabilitat interna. De fet, en algun dels seus últims treballs conclou que l'element vertebrador bàsic n'és la unitat de llengua, «de peso siempre muy superior en toda cultura a cualquier matiz de la cultura material» (Maluquer de Motes, 1982, p. 30).

La tradició historicocultural també és manifesta en l'esforç de Maluquer de Motes per reconstituir el panorama etnològic de la Ibèria preromana, cosa que va fer en diferents treballs, començant per la seva important contribució a la *Historia de España* dirigida per Menéndez Pidal (1954). Essencialment, va seguir el mètode de Bosch Gimpera de comparar les informacions contingudes a les fonts escrites amb les cultures arqueològiques, que es podien reconstruir a partir d'una documentació arqueològica cada vegada més rica. La seva confiança en el mètode és ben evident encara dotze anys més tard, quan, parlant dels pobles ibèrics del territori de Catalunya, afirma que «podemos decir que *indiketes, layetanos, ilergetes*, etc. no son ya simples nombres abstractos sino unos pueblos de los que conocemos suficientemente su cultura material en los siglos prerromanos, *lo que permite fijar afinidades y diferencias, y captar la verdadera personalidad de cada uno de ellos* [la cursiva és meua]. Y no nos limitamos siquiera a un conocimiento primario, sino que podemos incluso remontarnos a sus orígenes reconociendo la paternidad de cada uno de los elementos que cristalizan en la formación de su cultura y al propio tiempo no renunciamos a buscar y a establecer las causas que contribuyen a posibilitar esas cristalizaciones concretas» (Maluquer de Motes, 1966, p. 8).

Cal dir, tanmateix, que, des del punt de vista paleoetnològic, l'obra de Maluquer de Motes i els resultats que va assolir no són fonamentalment diferents dels de Bosch, tot i que va aportar alguns matisos i algunes correccions importants, en particular la revisió de les explicacions enrevessades del segon sobre moviments de pobles a Catalunya⁴⁷ i el Llenguadoc: per Maluquer de Motes no va existir cap «invasió» ibèrica de les terres al nord del Garraf com a reacció a les penetracions dels pobles cèltics dels camps d'urnes,⁴⁸ i tampoc cap expansió meridional dels

47. Vegeu les pàgines 20-21 d'aquest treball.

48. «Preferimos interpretar esta iberización de Cataluña y del sur de Francia como una verdadera absorción por la población indígena de los elementos que, procedentes del norte del Pirineo, habían impuesto en la cultura material las modas europeas. Los invasores de los campos de urnas asentados en el Nordeste, moldeados por el medio y fundidos con la densa población preexistente en

cossetans que expliqués la hipotètica divisió dels ilaraugats en ilergets i ilercavons (Maluquer de Motes, 1954, p. 315-316, i també nota 32).

Ara bé, és important assenyalar que, ja des del 1954, Maluquer de Motes també s'havia adonat de les limitacions de les explicacions estrictament historicoculturals. Així, i molt possiblement per influència de l'obra de Caro Baroja, va intentar explicar les diferències etnonímiques que reflecteixen les fonts escrites i les diverses cultures arqueològiques revelades (suposadament) per l'arqueologia per l'existència de gèneres de vida peculiars, i no solament de tradicions culturals específiques, més o menys vinculades a ètnies diverses. Per exemple, al sud-oest de la península Ibèrica, els noms de *turdetans*, *túrduls*, *ibers*, *elbestis* i *olbisins* devien reflectir, segons ell, l'existència d'una població d'agricultors a la vall del Guadalquivir, mentre que l'àrea occidental hauria estat una zona essencialment minera, i al nord de Huelva, entre el Tajo i el Guadiana, hauria predominat una economia pastoral (Maluquer de Motes, 1954, p. 311). La mateixa idea apareix també aplicada, encara que de manera menys detallada, als pobles preromans de Catalunya (Maluquer de Motes, 1954, p. 316). En tot cas, mai no va intentar, en la mesura del meu coneixement, cap anàlisi profunda de les formes de vida, en la línia en què ho havia fet Serra i Ràfols, potser perquè considerava encara insuficients les dades disponibles.

La formació de la cultura ibèrica

La formació de la cultura ibèrica és una de les qüestions veritablement centrals en l'obra de Maluquer de Motes, des dels seus primers treballs (Maluquer de Motes, 1949; Maluquer de Motes, inèdit) i, sobretot a partir dels anys seixanta. En un sentit molt general, la seva posició era semblant a la que havia mantingut Bosch Gimpera pel que fa al paper decisiu dels factors externs. També per ell l'iberisme era, en últim terme, el resultat directe de l'acció colonial, iniciada en el segle VIII aC i intensificada a partir del segle VII aC. Dit això, cal subratllar que els seus punts de vista sobre aquesta qüestió eren força més elaborats que els del seu mestre, i sovint prou diferents.

D'una banda perquè, malgrat que sempre va atribuir un paper primordial a l'acció dels grecs, també va reconèixer la necessitat de valorar el factor feniciopúnic, i no solament al sud de la península Ibèrica.⁴⁹ Cal dir, però, que els seus punts de vista sobre la importància real d'aquest van fluctuar considerablement entre finals dels anys seixanta i els anys vuitanta.

---

el territorio, constituyen la masa de población que hallan los romanos en posesión de una cultura ibérica innegable [...]» (Maluquer de Motes, 1954, p. 316).

49. De fet, va ser el mateix Maluquer de Motes qui, a partir de dades realment molt escadusseres, va cridar l'atenció per primera vegada sobre la possible importància del comerç fenici arcaic a les costes catalanes, en particular a les Boques de l'Ebre (Maluquer de Motes, 1969).

En segon lloc, perquè rebutjava la idea d'una cultura formada al sud-est de la península Ibèrica i posteriorment estesa com un tot vers el nord, fins a la Gàl·lia meridional. Ben al contrari, ell considerava que el procés formatiu s'havia donat de manera simultània a tot el territori de cultura ibèrica, i en els treballs més antics (Maluquer de Motes, 1949; Maluquer de Motes, inèdit) considerava que aquesta «paritat de reacció» davant la cultura clàssica era indicatiu d'una unitat ètnica o racial subjacent, cosa que també el portà a qüestionar les diferenciacions fetes per Bosch Gimpera entre ibers i no-ibers al territori de Catalunya, així com els moviments de població entre aquesta zona i els territoris ultrapirinencs.

Finalment, a partir dels anys cinquanta i, sobretot, dels anys seixanta, Maluquer de Motes no veia la cultura ibèrica com un fenomen merament idiosincràtic i, per tant, considerava que els documents materials relatius a la seva conformació i al seu desenvolupament no s'havien de cercar només —ni primordialment— en el domini de les idees estètiques, sinó en les bases materials de la vida social, i molt particularment en el desenvolupament de la vida urbana, que ell considerava l'aspecte més significatiu de l'iberisme. Això possiblement reflecteix la influència de les idees de Vere Gordon Childe, tan pregona en molts dels seus escrits a partir del decenni de 1960. Per Maluquer de Motes, el factor clau de la transformació social que reflecteix la cultura ibèrica era, doncs, la formació de les ciutats, la qual, segons el seu criteri, no es podia entendre al marge de l'acció comercial dels colonitzadors grecs i fenicis. El fenomen hauria tingut ja un precedent important durant el segon mil·lenni aC al sud de la península Ibèrica, on suposava que «una intensa actividad minera y metalúrgica, que mantuvo un gran comercio de exportación hacia el Mediterráneo oriental, ocasiona una transformación radical en las poblaciones indígenas y dará lugar al nacimiento de nuestras primeras ciudades» (Maluquer de Motes, 1966, p. 11), en el marc de la cultura d'El Argar. La formació de la cultura ibèrica hauria estat un procés bàsicament similar, endegat i mantingut per una important activitat comercial de grecs i fenicis a la costa oriental de la Península a partir del segle VIII aC.

Ara bé, sobre els mecanismes del canvi sociocultural i sobre les raons per les quals el comerç colonial el pot provocar, Maluquer de Motes en diu molt poc, i amb un valor explicatiu més aviat reduït. Segons ell, «los indígenas se aficionan pronto a los productos exóticos, vino, aceite y objetos manufacturados, bronce, cerámica. Insensiblemente se transforman en clientes de los griegos y comienza un proceso de rápida helenización entre quienes tienen un contacto más directo con esos proveedores griegos», de manera que «parece indudable [...] que [el comerç grec] provocó una rápida transformación de la base económica de nuestras poblaciones que repercutirá, sin duda, en su propia estructura social» (Maluquer de Motes, 1966, p. 16-17). Ara bé, de les raons per les quals aquests indígenes haurien volgut adquirir aquests productes d'importació, o per què aquests inter-

canvis podien arribar a modificar les pròpies estructures econòmiques i socials d'aquestes comunitats, no s'en diu res;⁵⁰ Maluquer de Motes dóna per sobreentès que aquest és el resultat lògic del contacte entre pobles en un nivell de desenvolupament sociocultural desigual.⁵¹

Com és lògic, tenint en compte el que acabem d'indicar, Maluquer de Motes, a diferència de Bosch Gimpera, no creia en la formació de la cultura ibèrica a la zona sud-oriental de la Península —des d'on s'hauria estès fins a la Gàl·lia mediterrània—, ja que tampoc atorgava un pes determinant a manifestacions idiosincràtiques de la cultura material, com ara l'escultura.⁵² Tenint en compte que per ell la formació de la cultura ibèrica és un fenomen de transformació social i econòmica, es podia haver produït indistintament i simultàniament a qualsevol zona suficientment tocada pel comerç colonial. Cal dir, tanmateix, que, en els darrers anys de la seva vida, Maluquer de Motes va adoptar uns punts de vista una mica diferents, que aproximen la seva posició a la del seu mestre. Efectivament, a partir dels seus treballs al palau santuari de Cancho Roano (Zalamea de la Serena, Badajoz), on va documentar l'existència de nombrosos vasos grecs, va atorgar una gran importància per al procés d'iberització als camins terrestres que uneixen Extremadura amb la costa sud-oriental de la península Ibèrica. En les seves pròpies paraules, «a nuestro juicio ese comercio es uno de los factores más importantes de la transformación del nivel técnico, cultural, artístico y económico de los indígenas y en consecuencia de la formación de la cultura ibérica [la cursiva és meua]» (Maluquer de Motes, 1985, p. 480).

La naturalesa de la societat ibèrica i la interacció amb els pobles colonitzadors

Ja he assenyalat la influència de l'obra de Caro Baroja en la concepció de Maluquer de Motes de l'etnicitat, almenys parcialment, com una forma de vida. El pes de l'antropòleg basc també és evident, emperò, en l'anàlisi que fa en el seu treball del 1954 de les estructures socials i polítiques dels pobles ibèrics —com ara la naturalesa de la monarquia, les classes socials o la importància de la clientela— el seu enfocament n'és directament deutor. Tot i això, cal reconèixer les aportacions ori-

50. Simplement es dóna per entès que es tracta de poblacions malheables, «una clientela a la que se orienta directamente y se estimula hacia la adquisición precisamente de lo que se les puede proporcionar, que lógicamente es lo que se les había dado a conocer resaltando sus ventajas, su utilidad, su prestigio» (Maluquer de Motes, 1982, p. 39).

51. Sense que sigui just, tanmateix, caricaturitzar les seves idees, com s'ha fet fa uns quants anys, en reduir-les a la mera fórmula «SUBSTRAT (indígena + camps d'urnes) + impacte colonial (grecs) = CULTURA IBÈRICA» (Junyent, 2002, p. 28).

52. Aquesta idea, que apareix implícita en la seva contribució de 1954 a la *Historia de España* de Menéndez Pidal, s'expressa obertament gairebé trenta anys més tard en la seva ponència del Congreso Nacional de Arqueología de Múrcia (Maluquer de Motes, 1982, p. 33).

ginals del professor Maluquer de Motes, per exemple en l'avaluació de la importància política de les ciutats a la costa oriental de la península, que ell considera inferior al que havia suposat Caro Baroja. Semblantment, també cal assenyalar que en el mateix treball, per primera vegada en la recerca arqueològica sobre el món ibèric, Maluquer de Motes introdueix idees originals, que trenquen amb la perspectiva historicocultural; és el cas, per exemple, de la valoració de la jerarquia d'assentaments com a forma d'organització del territori a Catalunya (Maluquer de Motes, 1954, p. 324),⁵³ una idea que mai no va arribar a desenvolupar en un treball de recerca, però que ha estat un dels aspectes més rellevants de la investigació efectuada a la mateixa zona des dels anys vuitanta. En aquesta primera gran síntesi, en efecte —i contradient d'alguna manera la menor importància que, com hem dit, atribuïa a les ciutats de la zona oriental—, va considerar que les dimensions notables d'alguns dels nuclis ibèrics de la costa oriental peninsular⁵⁴ els atorgaven el paper de centres directors d'unitats territorials més àmplies; no en va extreure, emperò, més conseqüències en relació amb la naturalesa de les comunitats ibèriques que habitaven en aquests territoris i de les relacions socials en què es fonamentaven. També va suposar, en el mateix treball, que aquest procés de jerarquització era un fenomen realment indígena, desvinculat del factor colonial. Cal dir, però, que en altres punts del mateix text el professor Maluquer de Motes dóna una visió molt diferent de les poblacions indígenes, que semblen totalment subordinades als colonitzadors feniciopúnics i grecs. Per exemple, en relació amb les monarquies turdetanes afirma que «estos reyezuelos eran meros instrumentos de la política cartaginesa» (Maluquer de Motes, 1954, p. 320), i també atribueix a l'acció púnica l'intent de confederació de pobles per part dels ilergets en el moment de la intervenció romana (Maluquer de Motes, 1954, p. 320-321).

De fet, la posició de les poblacions autòctones apareix pràcticament sempre en els treballs de Maluquer de Motes com a subordinada i, en bona part, fins i tot passiva, de meres comparses que reaccionen de manera automàtica i gairebé servil als interessos dels colonitzadors. Així, la formació del gran nucli ibèric d'Ullastret hauria estat essencialment la conseqüència de l'afany d'emulació dels indígenes en relació amb els colonitzadors, que els hauria portat a adoptar-ne els gustos i costums, arribant fins i tot a una total helenització.⁵⁵ Igualment, l'economia de

53. Tal vegada suggerida pel ja mencionat treball de Serra i Ràfols (1941) sobre el poblament de la costa de Llevant.

54. Esmenta concretament «Ullastret, Gerunda, Tarraco, Tivissa, etc.».

55. «La presencia griega en Ullastret ejerce una atracción irresistible, y los indígenas, cediendo a ese afán tan humano de novedad y renovación, abandonan sus antiguos hábitos y tradiciones para asimilar rápidamente *las enseñanzas griegas* [...] el proceso de *helenización* es tan completo, a juzgar por los restos materiales, que difícilmente pueden observarse diferencias entre Ullastret u otra ciudad griega occidental [la cursiva és meva]» (Maluquer de Motes, 1966, p. 20).

les societats ibèriques hauria estat controlada pels colonitzadors,⁵⁶ de manera que «[...] la actividad griega se dirigirá necesariamente hacia la elevación del nivel de vida indígena que habrá de constituir su clientela, y a la que es necesario estimular su poder adquisitivo [...] Su resultado será la aparición de la vida urbana como resultado de dos siglos (VI-V) de acción griega».⁵⁷

La mateixa dependència hauria existit en relació amb el nivell de desenvolupament polític de les societats autòctones, ja que «para las poblaciones ibéricas catalanas y valencianas, la acción griega actúa con escasa fuerza como estímulo político, y raras veces ocasiona la concentración del poder en forma semejante a las comunidades andaluzas [ja que] [...] a cuenta de los escasos beneficios que podían reportar, no compensaban los inconvenientes y peligros que suponía para la propia permanencia de los griegos en nuestras costas la implantación de grupos indígenas políticamente fuertes» (Maluquer de Motes, 1965, p. 18-19). Ben al contrari, va suposar que *Emporion* —un petit nucli de poc més de 4 hectàrees— va arribar a exercir un domini polític efectiu sobre tot el territori dels indigets, que englobaria almenys l'Empordà i el Gironès, i que inclou, entre d'altres, el gran conjunt d'Ullastret, de més de 15 hectàrees. Els assentaments indígenes d'aquest territori serien «nuclis satèl·lits més o menys hellenitzats, que constitueixen els punts de protecció del territori de la polis en el moment de la seva màxima riquesa [...]. La funció protectora de molts d'aquests establiments fóra reforçada per la presència efectiva d'elements grecs, directius, orientadors o tècnics» (Maluquer de Motes, 1973, p. 238-239).⁵⁸ I les citacions es podrien multiplicar.⁵⁹

56. A més de la citació que segueix, val la pena reproduir la següent: «[...] nada permite suponer una disminución de la densidad humana en los siglos inmediatamente prerromanos, en los que una estabilidad económica, dirigida o supervisada en amplias zonas por el elemento colonial púnico, crea un clima más favorable al crecimiento de la población» (Maluquer de Motes, 1954, p. 306).

57. La idea de l'increment del nivell de vida induït pels colonitzadors grecs es troba també en el seu article del 1973 en el volum editat en memòria de Carles Riba (p. 232). Sobre els instruments utilitzats amb aquesta finalitat, Maluquer de Motes no en diu gran cosa. Essencialment, sembla que atribuïa aquest creixement de l'economia local a la introducció per part dels grecs del conreu de la vinya i l'olivera (Maluquer de Motes, 1966, p. 21; també, 1973, p. 233). En articles posteriors (1973 i 1985), reprenen la mateixa idea del procés d'urbanització com a conseqüència de la colonització i, més concretament, del comerç amb els grecs («la presència grega constitueix l'estímul suficient per orientar les poblacions catalanes cap a la vida urbana [...] i és precisament aquest procés el que hem de posar en l'actiu de l'acció comercial grega») (Maluquer de Motes, 1973, p. 221).

58. El 1987 reprenen la idea parlant d'una «marca emporitana», «creada en un moment avançat del s. III com a reacció defensiva contra la presència de tribus galles» (p. 233), però circumscrita a l'àrea d'Ullastret, St. Julià, Pontós, Pont de Molins i Roses.

59. L'aparició de les cases complexes i de la ceràmica de torn es deuria a la influència grega (Maluquer de Motes, 1973, p. 232), i també, la difusió de l'armament i de l'instrumental de ferro (Maluquer de Motes, 1987, p. 219). De la mateixa manera, les «sucesivas destrucciones que cubren la primera mitad del siglo IV aC» al sud-est peninsular i a l'alta Andalusia haurien estat «directamente

De fet, fins i tot la periodització que va proposar l'any 1982 per a la cultura ibèrica es fonamentava exclusivament en factors externs: les primeres navegacions ròdies del segle VIII aC, la fundació d'*Ebusus*, la fundació de Massàlia, la batalla d'Alalia i la intervenció i conquesta romana arran de la Segona Guerra Púnica (Maluquer de Motes, 1982, p. 30-31). És realment extraordinari, tenint en compte el que acabem d'exposar, que en un dels seus últims articles criticués els qui havien vist en la cultura ibèrica «poco menos que [...] una simple cultura griega provincial en el Occidente bárbaro», i també els qui «la propugnan casi como apéndice de una cultura fenicia orientalizante», mentre que, afirma literalment, «apenas hemos visto planteado el verdadero peso y protagonismo del propio pueblo “ibérico”, su capacidad creadora, su sensibilidad remodeladora y su misma originalidad».

Em sembla evident, en definitiva, que Maluquer de Motes traslladava inconscientment al passat els conceptes i mecanismes derivats de les experiències colonials modernes, amb la seva demostrada capacitat per a alterar les condicions socials, econòmiques i polítiques de les societats colonitzades. Aquesta transposició el portava a ignorar les dinàmiques internes i el paper actiu en la interacció colonial de les societats indígenes que, en teoria, es pretenia estudiar, passant per alt el fet que l'entitat tan reduïda dels establiments grecs —de fet gairebé caldria utilitzar el singular, per a Empúries, car gairebé no se sabia res de *Rhode*— fa impensable que tinguessin la capacitat de control polític sobre els indigets que els atribueix. Els ibers, en definitiva, eren vistos pel professor Maluquer de Motes com un dels «pobles infants» de l'imaginari colonialista europeu de l'època contemporània,⁶⁰ la qual cosa no li impedia considerar, en diferents escrits de dates molt diverses, que hi va haver un fort mestissatge entre indígenes i colonitzadors (Maluquer de Motes, 1954, p. 307-308; Maluquer de Motes, 1982, p. 39). En realitat, però, el contacte entre grecs i ibers respon a un model de relacions interculturals molt diferent al de les colonitzacions europees modernes, de manera que aquestes difícilment poden servir com a model per a interpretar-les. En rigor, fins i tot el terme *colonització* —que conservem per comoditat— no li és escaient en sentit estricte.

No vull acabar l'evocació de l'obra sobre els ibers del professor Maluquer de Motes —tan important— sense recordar un darrer aspecte en què la petja de Bosch Gimpera resulta evident: la seva adhesió a la teoria de les superestructures formulada per aquest darrer en diferents treballs, molt particularment en el discurs d'in-

---

fomentadas por Cartago, que asumiendo la dirección económica del mundo semita occidental se dispone a la explotación sistemática directa de los recursos mineros» (Maluquer de Motes, 1985, p. 482).

60. Tal com ha expressat A. Ruscio, «Ce qu'ils sont, nous (= nos aïeux) le fûmes. Ce que nous sommes, ils le seront. Un jour lointain. Les sociétés européennes des XIXe et XXe siècles apparaissent ainsi [...] comme un achèvement, comme un but ultime vers lequel toutes les sociétés devraient, devant se rapprocher. Peuples européens, peuples adultes. Les autres, tous les autres, peuples enfants, à des degrés divers d'évolution vers la maturité».

auguració del curs acadèmic del 1937 a la Universitat de València (Bosch, 1978; també Bosch, 1938). L'argumentació de Bosch apareix nítidament expressada en alguns paràgrafs del capítol de Maluquer de Motes a la *Historia de España* de Menéndez Pidal, on reproduïx gairebé fil per randa els arguments sobre la continuïtat en l'anomenada Corona d'Aragó de l'àrea cultural ibèrica, el desenvolupament normal de la qual hauria quedat interromput, però només de manera provisional, per la conquesta romana.⁶¹ És ben curiós, per no dir irònic, que Maluquer de Motes introduís aquests arguments en una història d'Espanya gairebé oficial, en la introducció de la qual Menéndez Pidal intentava, precisament, refutar les interpretacions de Bosch Gimpera,⁶² però no estic del tot segur que el gest es pugui interpretar com un homenatge al seu mestre en l'exili.

Miquel Tarradell: la sociologia de l'art ibèric

Miquel Tarradell va ser un home d'interessos intel·lectuals extraordinàriament variats, que fins i tot dins del camp estrictament professional va tractar aspectes molt diversos.⁶³ A diferència del que era habitual des dels temps de Bosch Gimpera, en què la professionalització dels arqueòlegs anava lligada a una certa especialització —si més no en dos grans períodes, la prehistòria i el món clàssic—, Tarradell va fer recerca i va escriure sobre els temes més diversos, i gairebé sempre amb encert. El món ibèric no en fou pas una excepció, sobretot durant els anys en què exercí la càtedra d'arqueologia, epigrafia i numismàtica a la Universitat de València (1956-1970), que constitueixen una de les seves etapes més productives.⁶⁴ La seva visió sobre els ibers queda ben reflectida en les diverses síntesis que va redactar, en termes bastant similars, durant aquest període (Tarradell, 1961a, 1962 i 1965a), i també, sense canvis substancials en relació amb els esmentats treballs, en la seva contribució del 1980 a la *Historia de España* dirigida per Manuel Tuñón de Lara.

La qüestió dels orígens ètnics dels ibers, que, com hem vist, havia estat central en l'obra de Bosch Gimpera (i fins a cert punt en la de Pericot i la de Serra i Ràfols), no va ser un tema de particular interès per a Tarradell, que, com Maluquer

61. «[...] al desintegrarse el Imperio romano y en los siglos de Reconquista, la Corona de Aragón formará una unidad cultural apoyada en la antigua área ibérica levantina, incluso ultrapirenaica» (Maluquer de Motes, 1954, p. 310).

62. A l'apartat titulat «Teoría histórica del unitarismo como forma accidental» (Menéndez Pidal, 1947, p. 68-70).

63. Sobre la personalitat humana i científica de Miquel Tarradell, cf. «El professor Miquel Tarradell i Mateu» (1993), Sanmartí (2008) i, específicament en relació amb el món ibèric, Aranegui (2000).

64. Va dur a terme treballs d'excavació als poblats del tossal de la Cala, de Benidorm, al tossal de Manises, d'Alacant, i als dos d'Alcoi: el Puig i la Serreta.

de Motes, considerava que «l'iberisme és un fenomen de civilització. Una creació bàsicament indígena, damunt de l'antic fons de poblament i sense noves aportacions ètniques, nascuda de l'estímul derivat dels contactes grecs i fenicio-cartaginesos» (Tarradell, 1962, p. 238; Tarradell, 1965*b*, p. 179) , i que «hi ha una civilització ibèrica manifestada per la llengua, l'escriptura, l'art i molts altres aspectes. Però no un poble —o uns pobles— ibèrics» (Tarradell, 1962, p. 238). Val a dir, però, que com per la resta d'autors que havien tractat aquesta cultura, els elements que permetien caracteritzar-la no queden gaire clars a l'obra de Tarradell, atesa la gran diversitat de manifestacions existents en el conjunt del territori considerat ibèric. En aquest sentit, és interessant destacar que Tarradell fou, en la mesura del meu coneixement, el primer autor que va suggerir la possibilitat que els grecs utilitzessin el mot *iber* per a designar essencialment una realitat lingüística, atesa la coincidència entre l'extensió documentada de la llengua que anomenem *ibèrica* i l'àrea geogràfica que les fonts hel·lèniques més antigues atribueixen als ibers (Tarradell, 1962, p. 237).⁶⁵

De fet, Tarradell qüestionava fins i tot els remots orígens ètnics africans proposats per Bosch Gimpera quan, com ja hem dit, preconitzava una expansió cap-siana durant el Paleolític superior i altres aportacions africanes posteriors. I ho feia amb molt bons arguments, car les dades arqueològiques i paleoantropològiques disponibles a mitjan anys seixanta mostraven clarament que el Paleolític superior hispànic i el nord-africà eren fonamentalment diferents; també indicaven que el Neolític de les ceràmiques impreses era un fenomen gairebé panmediterrani i originat versemblantment a Síria, i, finalment, que les analogies de la cultura d'Almeria amb la cultura sahariàna eren molt minses.⁶⁶ Potser fóra exagerat dir que Tarradell fou un pioner en la refutació de la hipòtesi sobre els orígens africans dels ibers, però es pot afirmar que va ser el primer a sistematitzar el conjunt de dades que mostraven l'escassa consistència d'aquesta idea (Tarradell, 1965*b*).

Si la qüestió dels orígens ètnics li semblava irrellevant, en canvi el va interessar força el procés de creació de la civilització ibèrica com a fenomen de cultura.⁶⁷ Tarradell acceptava que fos conseqüència del contacte de la població indígena amb els pobles colonitzadors, és a dir, si es vol dir així, com un fenomen d'aculturació —sobre el qual en tot cas mai no es va estendre—, però discutia que aquest procés s'hagués produït a la totalitat del que va ser el territori històric de la cultura ibèrica —tal com proposava des dels anys quaranta el professor Maluquer de Motes, segons hem vist—, sobretot perquè el substrat cultural que s'hi documen-

65. Una idea que es troba, com hem vist, en un dels treballs de l'etapa més avançada de l'obra del professor Maluquer de Motes (vegeu p. 35).

66. «En resumen: no aparece ni una sola etapa de la prehistoria hispánica en la que pueda verse una raíz africana importante» (Tarradell, 1965*b*, p. 179).

67. Sobre aquesta qüestió, vegeu Tarradell (1961*a*, p. 261-263; 1962, p. 265-270; 1965, p. 80-82).

ta —cultura de camps d'urnes a Catalunya i nord del País Valencià; cultura del bronze valencià més al sud— és molt diferent, de manera que «la suposada reacció unànime i paral·lela dels indígenes de tot el litoral on després es troba [...] una cultura relativament uniforme, és molt prima» (Tarradell, 1962, p. 266). Això, el fet que els trets culturals ibèrics es documentin primer a les àrees meridionals i que tant al País Valencià com a Catalunya hi apareguin de cop, ja elaborats, el va conduir a proposar un centre de formació al sud de la península Ibèrica, i una posterior expansió seguint la costa mediterrània, que explicaria la unitat lingüística de tota la zona ibèrica durant la segona meitat del primer mil·lenni aC. Aquesta expansió podria haver estat, segons ell, producte d'una veritable migració, «baldament fos en nombre reduït, com una casta dominadora que imposava les novetats creades més cap al migdia» (Tarradell, 1965a, p. 82). Fos com fos, segons Tarradell «l'iberisme es presenta a Catalunya en general com un fenomen que hom diria que arribà de fora. En tot cas, no es veuen les etapes de la creació en el mateix país» (Tarradell, 1962, p. 268). Amb tot això, recuperava d'alguna manera la visió difusionista de Bosch Gimpera.

Quant a la naturalesa de les transformacions socials i econòmiques que va suposar la formació de la cultura ibèrica, mai no va tractar el tema a fons, i pot fer la impressió que reduïa l'iberisme a un conjunt de trets normatius, més que socials. Ara bé, en alguns dels seus últims escrits sobre els ibers sembla coincidir, a grans trets, amb les idees de Maluquer de Motes, en considerar que «[...] después de un tiempo de contactos, los indígenas de la zona afectada por las influencias [dels pobles colonitzadors] transformaron su vida y su sociedad de acuerdo con los estímulos externos, con las novedades que habían aprendido y asimilado a su modo». El resultat, en tot cas, era un increment de la complexitat social, testimoni per la formació d'assentaments urbans, l'aparició d'un sistema d'escriptura, el desenvolupament lent d'una economia monetària, la introducció de noves tecnologies —la metallúrgia del ferro i el torn de ceramista— i, com veurem, l'eclosió de formes importants de creació artística (Tarradell, 1977, p. 12).

Pel que fa a la identificació i la ubicació dels pobles ibèrics esmentats en les fonts escrites, en general Tarradell es va limitar a donar per bons els mapes de distribució elaborats pels seus antecessors.⁶⁸ De fet, ell considerava amb una certa circumspecció la informació proporcionada sobre aquesta qüestió per les fonts antigues, i també considerava, si més no l'any 1965, que la documentació arqueològica no era «prou sòlida i abundant per a aconseguir ni tan sols de plantejar la qüestió». Cal dir que no exclouia la possibilitat de caracteritzar els dife-

68. Però va plantejar la hipòtesi que edetans i sedetans no fossin un mateix poble, sinó que els segons corresponguessin a una ètnia diferenciada de la vall mitjana de l'Ebre, com després va demostrar, de fet, Guillermo Fatás (1973).

rents pobles ibèrics de les fonts escrites com a diverses «cultures materials» (Tarradell, 1962, p. 244). Ben al contrari, al pròleg a la *Contestania ibèrica* d'Enric Llobregat —producte d'una tesi dirigida pel mateix Tarradell— defensava «el ensayo de vincular la cultura material con sus posibles variantes con cada uno de estos grupos de los que sólo conocemos el nombre», sempre, emperò, que l'intent no es fonamentés en «un solo elemento, por destacado que ahora nos pueda parecer visto con la óptica de los investigadores actuales. Estamos de acuerdo con Caro Baroja sobre la futilidad de querer derivar rasgos etnológicos de estilos cerámicos» (Tarradell, 1972, p. 2). De fet, amb la seva característica agudesa, entreveia les dificultats d'un enfocament paleoetnològic a partir de la cultura material quan es preguntava si la realitat designada pels etnònims ibèrics eren «grupos con personalidad propia i diferenciada, etnológicamente definibles, o bien su presencia depende en lo fundamental de estructuras políticas más o menos momentáneas» (Tarradell, 1972, p. 2);⁶⁹ estructures que en altres treballs compara amb els regnes de taifes, i que suposa dirigides per cabdills efimers semblants als *aguellids* de l'Àfrica del Nord (Tarradell, 1962, p. 271; Tarradell, 1980, p. 136). Sense arribar, doncs, als plantejaments pràcticament nihilistes que estan actualment de moda sobre aquesta qüestió, Tarradell era ben conscient dels problemes metodològics i de documentació que suposava abordar els problemes paleoetnològics a partir de l'arqueologia.

D'altra banda, Miquel Tarradell no podia concebre la pràctica de la recerca arqueològica fora d'un marc general de referència històrica tan precís com fos possible. Per aquesta raó, tan bon punt li va semblar que es comptava amb datacions suficientment fiables per als jaciments valencians, gràcies als avenços en la datació de determinats materials d'importació freqüents en els jaciments ibèrics —en particular les ceràmiques de vernís negre—, va començar a explorar «la posibilidad de enlazar los resultados de la investigación arqueológica con la historia general». A partir de l'anàlisi comparativa de les estratigrafies en diversos poblats del País Valencià va reconèixer, a la part meridional d'aquest territori, una sèrie de nivells de destrucció de la segona meitat del segle iv aC, que, segons el seu criteri, devien correspondre a un esdeveniment històric important. A tall d'hipòtesi, va proposar que responguessin a una possible pressió militar cartaginesa, que hauria motivat la fixació entorn de Màstia (Cartagena) del límit de les zones d'influència de Roma i *Cartago* en el tractat de l'any 348 aC (Tarradell, 1961b).

En relació amb les estructures polítiques del món ibèric, Tarradell va seguir les idees tradicionals, que, com hem vist, remuntaven al mateix Schulten i que

69. També, uns quants anys abans, ho expressava clarament: «[...] en cas que, realment, els límits d'aquests pobles o tribus arribin a tenir un sentit ètnic o cultural prou marcat, cosa que encara cal demostrar» (Tarradell, 1965a, p. 74).

atorgaven una importància primordial als nuclis concrets de poblament —els poblats i ciutats—, que ell considera com les «unitats bàsiques» del sistema, entitats polítiques autònomes que en algun escrit arriba fins i tot a comparar amb les ciutats estat de tipus mediterrani, «en una fase potser encara marcadament embrionària» (Tarradell, 1962, p. 271). La importància política de les tribus o dels pobles coneguts a través de les fonts escrites li semblava més tènue i, en tot cas, difícil d'establir, malgrat les referències a la institució monàrquica que, segons les fonts antigues, hi havia entre els edetans i els ilergets (a més, és clar, d'Andalusia). Això és perfectament coherent amb la seva visió, que ja he esmentat, de les tribus o ètnies ibèriques com a entitats políticament poc estables, i dels seus dirigents, fins i tot quan són designats com a reis a les fonts escrites, com a cabdills temporals, «capitostos que s'havien imposat en un determinat moment», més que com a representants d'una institució estable, amb un règim de successió ben establert, per herència o per elecció (Tarradell, 1962, p. 271; Tarradell, 1965a, p. 75; Tarradell, 1981, p. 136 i 139).

Quant a l'organització social, va constatar l'aparent contradicció entre la informació arqueològica disponible quan redactava els seus treballs i les dades proporcionades per les fonts escrites. La primera mostrava, en efecte, una escassa variabilitat de l'arquitectura domèstica,⁷⁰ que semblava indicar la inexistència de grups socials clarament diferenciats, i el mateix es podia dir de les necròpolis, sense diferències importants entre les tombes (Tarradell, 1965, p. 78; Tarradell, 1981, p. 140-141). Els textos antics, en canvi, permetien suposar l'existència d'un estament aristocràtic manifestament diferenciat de la resta de la societat. Per Tarradell, era possible resoldre aquesta aparent discrepància perquè, com ell mateix havia pogut comprovar directament a la zona del Rif durant els seus anys com a director del Servei d'Excavacions del Protectorat Espanyol del Marroc,⁷¹ «no sempre el poder d'una família, d'un clan o grup dins d'un conjunt social es pot deduir del nivell d'habitació o dels objectes que es poden trobar dins les cases, sobretot quan estudiem societats poc desenrotllades» (Tarradell, 1962, p. 271; vegeu també Tarradell, 1965, p. 78).

Possiblement una de les contribucions més destacades i originals de Miquel Tarradell a l'estudi del món ibèric és l'anàlisi sociològica de la producció artística, que suposem —però cal dir que enlloc no ho explica— producte de la influència més o menys directa d'Arnold Hauser, o potser de Ranuccio Bianchi Bandinelli, o d'ambdós⁷² (Tarradell, 1968; publicat novament sense canvis en el text, però amb el títol lleugerament modificat, l'any 1977). És un punt d'inflexió important

70. La recerca duta a terme a Catalunya i al País Valencià en els darrers trenta anys ha demostrat que hi ha diferències molt acusades pel que fa a l'arquitectura domèstica que suggereixen l'existència de grups socials ben caracteritzats pel seu accés diferenciat a la riquesa.

71. Comunicació personal de Miquel Tarradell a l'autor d'aquest treball.

72. Em consta que era un bon coneixedor de l'obra de l'un i de l'altre.

en els estudis sobre l'art ibèric i probablement el treball on Tarradell va tractar de manera més aprofundida sobre la societat dels ibers, en particular al capítol titulat «Sociologia del arte ibérico», en evident al·lusió, crec, a l'obra de Hauser.

Tarradell hi va proposar l'existència de dues grans tendències en l'àmbit sociològic: d'una banda, un art aristocràtic, evidentment minoritari, que es manifestava essencialment en la gran escultura en pedra; de l'altra, un art popular —en el sentit que era utilitzat per tots els estrats de la societat—, representat sobretot pels vasos pintats amb representacions figuratives —en particular els dos grans estils d'Oliva-Llíria (més tard anomenat *simbòlic*) i d'Elx-Archena (o *narratiu*). En un cas i en l'altre va intentar comprendre les condicions socials que n'expliquen l'existència i les característiques, i va cercar de reconèixer no només els destinataris de la producció artística, sinó també el seus autors i l'ambient en què van treballar. Així, pel que fa a la gran escultura, va proposar l'existència d'un nucli reduït d'artistes itinerants, tenint en compte el nombre relativament petit de peces conegudes i la seva considerable unitat estilística. També va considerar com a causa més probable de la fi de la producció escultòrica algun tipus de canvi en l'estructura social, atès que segons ell no era possible lligar-la a l'esgotament estilístic: no hi reconeixia les característiques pròpies dels períodes de decadència, de final de cicle.

Pel que fa a la pintura sobre vasos ceràmics, va considerar —potser equivocadament— que era «una producción dirigida a la mayoría de las gentes, al amplio círculo de los campesinos que formaban la mayor parte de la sociedad ibérica», però va interpretar l'existència dels dos estils com una conseqüència de les diferències d'estructura social que ell suposava que hi havia entre la zona d'*Edeta* (Llíria) i la d'*Ilici* (Elx). Entenia que la segona era una societat pròpiament urbana, que «pedía una pintura elegante, que tendiera al refinamiento, contenida en su expresión, una pintura que exagerando el término podríamos llamar burguesa [...]» (Tarradell, 1977, p. 17). Contràriament, a la zona de Llíria, el domini del món rural hauria afavorit «la tumultuosa aparición de la figura humana formando escenas», i el mateix caldria dir, i en major grau, de la producció de vasos pintats d'estil narratiu de l'Ebre mitjà, un zona encara menys urbanitzada, on l'estil narratiu «pierde la elegancia primaria visible en el poblado edetano, y se ve substituida por un expresionismo tosco». Inversament, l'absència absoluta d'una pintura figurativa sobre ceràmica a Andalusia s'hauria d'interpretar, segons Tarradell, per l'extrema polarització de la societat, de manera que «el campesinado turdetano, ahogado por la castas superiores, aristocráticas, no tuvo ocasión de manifestarse artísticamente con la libertad con que pudieron hacerlo las clases populares de las tribus del Este» (Tarradell, 1977, p. 18).

Independentment de la validesa que, quaranta anys més tard, amb un volum de documentació incomparablement més ampli, puguin conservar aquestes interpretacions, és necessari reconèixer l'atreviment, la profunditat i l'originalitat

de l'anàlisi de Tarradell, que anava molt més enllà del que fins en aquell moment s'havia escrit sobre l'art ibèric, centrat essencialment sobre les qüestions de cronologia i filiació.

BALANÇ

«Si hi ha unes diferències de matís en la manera d'enfocar els problemes o de resoldre'ls, és, sobretot, perquè cada llibre és fill del seu temps», escrivia, ara fa justament mig segle, Miquel Tarradell, a la introducció de *Les arrels de Catalunya*, per explicar que el seu treball havia de «completar i rectificar» necessàriament el resultat de la «meravellosa aventura intel·lectual» que conduí la primera generació de l'Escola Catalana d'Arqueologia a «establir les grans línies de les nostres cultures més remotes». I encara afegia «tant de bo aquest llibre envellís també aviat. Què més pot desitjar un estudiós que estimi la seva feina i la cultura del seu país?».

El desig s'ha complert, afortunadament, i la recerca sobre el món ibèric i altres períodes del nostre passat més antic ha permès novament completar i rectificar, sovint fins a fer-les irreconeixibles, les interpretacions dels nostres predecessors. Qüestions com la formació de les societats ibèriques, les relacions entre indígenes i colonitzadors, les formes d'organització política i social, la naturalesa —fins i tot la mateixa existència— dels pobles esmentats a les fonts antigues i moltes altres es plantegen actualment sobre bases teòriques i ideològiques molt diferents, i també sovint molt variades (el pensament únic no és, per sort, la norma), partint a més d'un volum de dades i d'una qualitat de la informació incomparablement superiors.⁷³ Més enllà, però, d'aquestes obvietats, el que és important de destacar aquí és que, en cada moment del trajecte intel·lectual que he intentat descriure en aquestes pàgines, els investigadors de l'Escola Catalana, si més no els més destacats, van treballar de manera conscient i informada dins dels paradigmes intel·lectuals propis de la recerca europea avançada de la seva època, encara que, dissortadament per a nosaltres, gairebé mai no fan referència en els seus escrits a aquests referents teòrics.

Això és ben evident en el cas de Bosch Gimpera, que va tenir la fortuna de poder formar-se en un dels centres d'investigació més destacats de la seva època, i que va aplicar consegüentment els ensenyaments rebuts a la seva pròpia recerca. És cert que els límits interpretatius imposats pel marc teòric de la història cultural són considerables, i que l'anàlisi dels aspectes ideològics i de l'estructura social o econòmica dels pobles protohistòrics —aquesta darrera comptava, com hem vist, amb algun precedent en la historiografia hispànica, basat, això sí en dades epigrà-

73. Un resum recent sobre l'estat de la qüestió a Sanmartí (2009). Una visió encara actual sobre el conjunt dels Països Catalans a Mercadal (2005).

fiques i literàries— no estava inclosa en el programa,⁷⁴ de la mateixa manera que la possibilitat que es produïssin processos interns de canvi sociocultural era considerada amb circumspècció. Amb tot això, però, l'obra de Bosch seguia, com hem vist, les pautes generals de l'arqueologia europea de l'època. Evidentment, la major part d'aquests plantejaments han quedat depassats per l'evolució teòrica i metodològica de la disciplina arqueològica —i, per descomptat, de l'antropologia cultural—, però això no pot fer desmerèixer la importància de l'obra de Bosch Gimpera, en particular *l'Etnologia de la península Ibèrica*, que constitueix la primera síntesi coherent de la prehistòria i protohistòria d'aquest territori, i que durant molts anys va ser la base fonamental per a l'estudi d'aquesta disciplina, fins al punt que, en certs aspectes concrets, com ara la paleoetnologia dels ibers, continua essent un llibre de consulta obligada.

El mateix es pot dir en el cas del professor Maluquer de Motes, que no va tenir les oportunitats de Bosch per a conèixer de primera mà cap dels grans centres de formació i recerca europeus —l'encadenament de conflictes bèl·lics entre el 1936 i el 1945 ho feia del tot impossible—, però que es va mantenir informat sobre les novetats teòriques al nostre continent i va saber valorar també les aportacions fetes des de l'antropologia per Caro Baroja. Per exemple, en relació amb el concepte *formació* de les ètnies, formulat el 1947 per Massimo Pallottino en oposició a *origen*, més pròxim a la història cultural i, per tant, a la tradició introduïda per Bosch Gimpera a l'Escola de Barcelona. També crec que el seu interès per la història econòmica i social —patent en el seu *Proceso histórico económico de la primitiva población peninsular* (1972), una veritable prehistòria econòmica de la península Ibèrica— es deu en gran part a la influència de Vere Gordon Childe. Aquesta em sembla evident sobretot en els seus treballs de síntesi més àmplia, com ara a *La humanidad prehistórica* (1958) —primer volum de la *Historia general de la humanidad* dirigida per J. Vicens Vives; la dada no és intranscendent— o a la seva contribució a la *Historia económica y social de España* (1973). No em sembla massa agosarat pensar que el gran prehistoriador australià va inspirar Maluquer de Motes en la seva anàlisi de la formació de la cultura ibèrica com un procés economicosocial induït pels colonitzadors. En definitiva, tot i ser el continuador directe de l'obra de Bosch en el camp dels estudis ibèrics, es pot afirmar que literalment en va invertir els plantejaments.

Quant a Miquel Tarradell, ja he assenyalat la més que versemblant influència de les idees marxistes de Bianchi Bandinelli —en particular la versió de postguerra de la seva *Storicità dell'arte classica* (1950)— i de Hauser —la *Història social de*

74. Això no significa que Bosch Gimpera o, en el camp de l'antropologia, els adherents a la *Kulturkreislehre*, limitessin necessàriament els objectius de les seves respectives disciplines al reconeixement de la història cultural, sinó que aquesta era vista més aviat com un enfocament primordial, però no exclusiu de l'arqueologia o l'antropologia (cf. Kluckhohn, 1936, p. 190-191).

L'art i la literatura, publicada en català el 1968— en la seva comprensió de l'art ibèric com a producte social, que només podia ser interpretat a partir de la societat del seu temps, a la vegada que en reflectia l'organització.

No en puc, o no en sé, dir més. Tots tres —i també en una altra mesura Lluís Pericot i Josep de Calassanç Serra i Ràfols— van fer aportacions importants al coneixement del món ibèric, en alguns casos crucials, i que van molt més enllà de la simple acumulació de dades. Espero que aquest treball les hagi pogut reflectir amb una certa fidelitat.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRIOLO, Karin R. (1979). «*Kulturkreislehre* and the Austrian mind». *Man*, New Series, vol. 14, núm. 1, p. 133-144.
- ARANEGUI GASCÓ, Carmen (2000). «El profesor Miquel Tarradell y su contribución a la investigación sobre la cultura ibérica». A: BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan; ROLDÁN GÓMEZ, Lourdes (ed.). *La cultura ibérica a través de la fotografía de principios de siglo: El litoral mediterráneo*. Madrid: Caja de Ahorros del Mediterráneo, p. 163-168.
- ARCE, Javier; OLMOS, Ricardo (1991). *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España. Siglos XVIII-XX*. Congrès internacional (Madrid, 13-16 desembre 1988). Madrid: Ministerio de Cultura.
- ARRIBAS PALAU, Antoni (1965). *Los iberos*. Barcelona: Ayma.
- BELLÓN RUIZ, Juan Pedro; GARCÍA FERNÁNDEZ, Francisco José (2009). «Pueblos, culturas e identidades étnicas en la investigación protohistórica de Andalucía, I; de la Restauración a la Guerra Civil». A: WULFF ALONSO, Fernando; ÁLVAREZ MARTÍ-AGUILAR, Manuel. *Identidades, culturas y territorios en la Andalucía prerromana*. Málaga: Universidad de Málaga; Sevilla: Universidad de Sevilla.
- BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan; ROLDÁN GÓMEZ, Lourdes (ed.) (1999). *La cultura ibérica a través de la fotografía a principios de siglo: Un homenaje a la memoria*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid: Diputación de Albacete.
- (2000). *La cultura ibérica a través de la fotografía a principios de siglo: El litoral mediterráneo*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid: Diputación de Albacete.
- BLECH, Michael (1999). «La Aportación de la “Escuela Alemana” a la Arqueología Ibérica». A: BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan; ROLDÁN GÓMEZ, Lourdes (ed.) (1999). *La cultura ibérica a través de la fotografía a principios de siglo: Un homenaje a la memoria*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid: Diputación de Albacete, p. 33-38.
- BOFARULL I DE BROCÀ, Antoni de (1876). *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. Vol. I. Barcelona: Juan Aleu y Fugarull.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1915). *El Problema de la cerámica ibérica*. Madrid: Museo Nacional de Ciencias Naturales. (Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas; 7)
- (1919). *Prehistòria catalana: Edat de la pedra i dels metalls, colonització grega, etnografia*. Barcelona: Editorial Catalana.
- (1923). «El problema dels orígens de la cultura ibèrica». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1915-1920: Vol. VI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 691-694.

- BOSCH GIMPERA, Pere (1928). «Relaciones entre el arte ibérico y el griego». *Archivo de Prehistoria Levantina*. [València: Diputación Provincial. Servicio de Investigación Prehistórica], vol. I, p. 163-177.
- (1929). *El estado actual de la investigación de la cultura ibérica*. Madrid: Tipografía de Archivos.
- (1932). *Etnología de la península Ibérica*. Barcelona: Alpha.
- (1938). «Superestructuras de la història d'Espanya». *Revista de Catalunya* [Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes], vol. xvi, any x, núm. 84, p. 313-320.
- (1948). «Los iberos». *Cuadernos de Historia de España* [Buenos Aires: Universitat de Buenos Aires, Instituto de Historia de España], vol. ix, p. 5-93.
- (1971). *La Universitat i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- (1978). *Espanya*. Pròleg de Miquel Tarradell. Barcelona: Edicions 62.
- (1980). *Memòries*. Barcelona: Edicions 62.
- (1987). «Prehistòria i Història Antiga». A: VILAR, Pierre (dir.). *Història de Catalunya*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62.
- (2003). *Etnologia de la península Ibèrica*. Ed. a cura de Jordi Cortadella. Pamplona: Urgoiti.
- BOSCH GIMPERA, Pere; OLIVAR BERTRAND, Rafael (1978). *Correspondència 1969-1974*. Barcelona: Proa.
- BRUNET I BELLET, Josep (1887). *Espanya: Ni iberos ni fenicis*. Barcelona: Establiment Tipogràfic La Academia. (Erros Històrics)
- BURILLO, Francisco (2001-2002). «Propuesta de una territorialidad étnica para el Bajo Aragón: los ausetanos del Ebro u ositanos». *Kalathos: Revista del Seminario de Arqueología y Etnología Turodense* [Terol: Colegio Universitario de Teruel], núm. 20-21, p. 159-187.
- CARO BAROJA, Julio (1943). «Regímenes sociales y económicos de la España prerromana». *Revista Internacional de Sociología* [Madrid: CSIC], vol. I (gener-març), p. 149-190; vol. II, p. 285-317.
- (1946). *Los pueblos de España. Ensayo de etnología*. Barcelona: Barna.
- (1949). *Análisis de la cultura. Etnología, historia, folklore*. Barcelona: CSIC. Centro de Estudios de Etnología Peninsular.
- (1954). «Historia del desciframiento de las escrituras hispánicas prerromanas». A: MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (dir.). *Historia de España*. Tom I, vol. 3: *España prerromana: Etnología de los pueblos de Hispania*. Madrid: Espasa-Calpe.
- (1968). «Sobre el estudio económico de la España antigua». A: TARRADELL, Miquel (dir.). *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica*. Barcelona: Vicens-Vives.
- (1979). *Sobre la lengua vasca y el vasco-iberismo*. Sant Sebastià: Txertoa.
- CARPENTER, R. (1925). *The Greeks in Spain*. Londres: Longman.
- CASTILLA URBANO, Francisco (1989). «Metodología en la obra de Julio Caro Baroja». *Revista Internacional de los Estudios Vascos* [París: Edouard Champion; Sant Sebastià: Sociedad de Estudios Vascos], vol. 34, p. 271-284.
- CEBRIÀ, Artur; MURO, Ignacio; RIU, Eduard (1991). «La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX: actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración». A: ARCE, Javier; OLMOS, Ricardo (coord.). *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España. Siglos XVIII-XX*. Congrés internacional (Madrid, 13-16 desembre 1988). Madrid: Ministerio de Cultura, p. 79-84.

- CORTADELLA, Jordi (1991). «La formación académica de Bosch-Gimpera: de la filología griega a la protohistoria peninsular». A: ARCE, Javier; OLMOS, Ricardo (coord.). *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España. Siglos XVIII-XX*. Congreso internacional (Madrid, 13-16 de diciembre 1988). Madrid: Ministerio de Cultura, p. 161-166.
- (2003). «Historia de un libro que se sostenía por sí mismo: la *Etnología de la península Ibérica* de Pere Bosch Gimpera». A: BOSCH GIMPERA, Pere. *Etnología de la península Ibérica*. Ed. a cura de Jordi Cortadella. Pamplona: Urgoiti.
- COSTA Y MARTÍNEZ, Joaquín (1891-1895). *Estudios ibéricos (La servidumbre entre los iberos. Litoral ibérico del Mediterráneo en el siglo VI-V antes de Jesucristo)*. Madrid: Tipografía de San Francisco de Sales.
- (1889). «Inscripción Ibero-Latina de Jódar». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* [Madrid: La Institución], vol. XIII, p. 188-191, 204-207, 218-221, 235-240, 248-252 i 265-266.
- DIETLER, Michael (1994). «Our ancestors the Gauls. Archaeology, ethnic nationalism, and the manipulation of Celtic identity in modern Europe». *American Anthropologist*, vol. 96, núm. 3, p. 584-605.
- DURAN, Eulàlia (2004). «Historiografía dels temps de l'Humanisme». A: BALCELLS, Albert (ed.). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 77-92.
- «El professor Miquel Tarradell i Mateu» (1993). A: PADRÓ, Josep; PREVOSTI, Marta; ROCA, Mercè; SANMARTÍ, Joan (ed.). *Homenatge a Miquel Tarradell*. Vol. XXIX (des de la tercera època). Barcelona: Curial. (Estudis Universitaris Catalans), p. 3-8.
- FATÁS CABEZA, Guillermo (1973). *La Sedetania: Las tierras zaragozanas hasta la fundación de Caesaraugusta*. Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón.
- FULLOLA, Josep Maria (2004). «L'Escola Catalana d'Arqueologia». A: BALCELLS, Albert (ed.). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 229-247.
- GORDON CHILDE, Vere (1925). *The dawn of European civilization*. Londres: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- (1929). *The Danube in Prehistory*. Oxford: Oxford University Press.
- GRACIA ALONSO, Francisco (2003). «Pere Bosch Gimpera y la formación de l'*Escola de Barcelona* (1915-1939)». A: BARBERÀ FARRÀS, Josep; GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim (coord.). *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el franquisme (1931-1975)*. Actes de les Jornades d'Historiografia (Mataró, 24 i 25 octubre 2002). Mataró: Museu de Mataró. [Homenatge a Marià Ribas i Bertran (1902-1996) en el centenari del seu naixement]
- GRACIA ALONSO, Francisco; MUNILLA CABRILLANA, Glòria (1999). «La Universidad de Barcelona y la investigación sobre la cultura ibérica. De Bosch Gimpera a Maluquer de Motes (1916-1988)». A: BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan; ROLDÁN GÓMEZ, Lourdes (ed.). *La cultura ibérica a través de la fotografía de principios de siglo: El litoral mediterráneo*. Madrid: Caja de Ahorros del Mediterráneo, p. 169-208.
- HARRIS, Marvin (1969). *The rise of anthropological theory: A history of theories of culture*. Londres: Routledge & Kegan Paul.
- HUMBOLDT, Wilhelm von (1821). *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens mittelst der Vaskischen Sprache*. Berlín: Ferdinand Dümmler.

- JACOB, Pierre (1987-1988). «Un doublet dans la géographie livienne de l'Espagne antique: les Ausetans de l'Ebre». *Kalathos: Revista del Seminario de Arqueología y Etnología Turulense* [Terol: Colegio Universitario de Teruel], núm. 7-8, p. 135-147.
- JONES, Siân (1997). *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present*. Londres: Routledge.
- JUNYENT, Emili (2002). «Els segles de formació: el bronze final i la primera edat del ferro a la depressió de l'Ebre». A: *I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre; Tivissa: Ajuntament de Tivissa. (Ilercavònia; 3), p. 17-35.
- KLUCKHOHN, Clyde (1936). «Some reflections on the method and theory of the Kulturkreislehre». *American Anthropologist*, vol. 38, núm. 2 (abril-juny), p. 157-196.
- LABORDE, Alexandre de (1974). *Viatge pintoresc i històric*. Vol. 1: *Principat*. Traducció i pròleg d'Oriol Valls i Subirà. Notes de Josep Massot i Muntaner. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MALUQUER DE MOTES, Joan (1949). «El marco cultural del siglo iv antes de J. C. Antecedente necesario al estudio del problema ibérico en Cataluña». *Crónica del IV Congreso Arqueológico del Sudeste Español* (Elx, 1948). Cartagena: Papelería Española, p. 191-204.
- (1954). «Los pueblos de la España ibérica». A: MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (dir.). *Historia de España*. Tom. I, vol. 3: *España prerromana: Etnología de los pueblos de Hispania*. Madrid: Espasa-Calpe, p. 305-370.
- (1958). *La humanidad prehistórica*. Barcelona: Montaner y Simón.
- (1965). «Prólogo». A: ARRIBAS PALAU, Antoni. *Los iberos*. Barcelona: Ayma.
- (1966). *El impacto colonial griego y el comienzo de la vida urbana en Cataluña*. Barcelona: CSIC.
- (1969). «Los fenicios en Cataluña». A: *Tartessos y sus problemas*. V Symposium Internacional de Prehistoria Peninsular (Jerez de la Frontera, setembre 1968). Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 241-250.
- (1972). *Proceso histórico económico de la primitiva población peninsular*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Publicaciones Eventuales; 20)
- (1973). «Rodis i focus a Catalunya». A: *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel, p. 221-239.
- (1982). «Problemática histórica de la cultura ibérica». A: *XVI Congreso Nacional de Arqueología: Murcia-Cartagena, 8-11 enero 1982: Programas y ponencias*, p. 29-49.
- (1985). «En torno al comercio protohistórico terrestre y marítimo griego en el sudeste» A: *VI Congreso Internacional de Arqueología Submarina* (Cartagena, 1982). Madrid: Ministerio de Cultura, p. 475-482.
- (1987). «Comercio continental focense en la Extremadura Central». A: PICAZO, M.; SANMARTÍ, E. (ed.). *Ceràmiques gregues i hellenístiques a la península Ibérica*. Actes de la Taula Rodona amb motiu del 75è aniversari de les excavacions d'Empúries (Empúries, 18-20 març 1983). Barcelona: Diputació de Barcelona. (Monografies Emporitanes; VII), p. 19-25.
- «¿Es admisible la tradicional invasión del sur de Francia por los iberos en el siglo vi antes de J. C.?». 43 p. [Inèdit. Text mecanografiat conservat a la biblioteca de la Universitat de Barcelona]
- MANGAS MANJARRÉS, Julio (1977). «Servidumbre comunitaria en la Bética prerromana».

- A: *Estructuras sociales durante la antigüedad*. Actes del Colloqui de 1977. Oviedo: Instituto de Historia Antigua. (Memorias de Historia Antigua; 1), p. 151-161.
- MARCA, Pere de (1965). *Marca Hispànica o País de la frontera hispànica*. Versió catalana de Joaquim Icart. Barcelona: Llibreria Josep Sala i Badal.
- MARTORELL I PEÑA, Francesc (1879). *Apuntes arqueológicos de D. Francisco Martorell y Peña, ordenados por Salvador Sanpere y Miquel, publicados por Don Juan Martorell y Peña*. Barcelona: Imprenta y Librería de Vicente Dorca.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1947). «Introducción. Los españoles en la historia. Cimas y depresiones en la curva de su vida política». A: MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (dir.). *Historia de España*. Tom I, vol. 1: *España prehistórica*. Madrid: Espasa-Calpe, p. 7-103.
- MERCADAL, Oriol (coord.) (2005). *Món ibèric als Països Catalans: Homenatge a Josep Barberà i Farràs*. XIII Colloqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (14-15 novembre 2003). Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.
- MERCIER, Paul (1979). *Historia de la antropología*. 5a ed. Barcelona: Península.
- NIEMEYER, H. G. (1979-1980). «A la búsqueda de Mainake: el conflicto entre los testimonios arqueológicos y escritos». *Habis* [Sevilla: Universidad de Sevilla], núm. 11, p. 270-306.
- PALLOTTINO, Massimo (1947). *L'origine degli Etruschi*. Roma: Tumminelli.
- (1965). *Etruscologia*. Buenos Aires: EUDEBA. [Traducció de la cinquena edició, Milà, 1965: Editore Ulrico Hoepli]
- PELLICER I PAGÈS, Josep Maria (1887). *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región layetana*. Mataró: Establecimiento Tipográfico de Feliciano Horta.
- PERICOT I GARCIA, Lluís (1934). *Historia de España: Gran historia general de los pueblos hispanos*. Tom I: *Épocas primitiva i romana*. Barcelona: Instituto Gallach de Librería y Ediciones.
- (1950). *La España primitiva*. Barcelona: Barna.
- (1952). *Las raíces de España*. Madrid: CSIC.
- (1963). «La escuela arqueológica barcelonesa». A: MALUQUER DE MOTES, Joan (dir.). *Problemas de la Prehistoria y de la arqueología catalanas*. II Symposium de Prehistoria Peninsular (8-11 octubre, 1962). Barcelona: Universitat de Barcelona. Institut d'Arqueologia i Prehistòria, p. 17-28.
- (1976). «Algunos de mis recuerdos de Bosch Gimpera». A: COMAS, Juan (ed.). *In memoriam Pedro Bosch Gimpera 1891-1974*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México, p. 23-37.
- ROSSI, Ino; O'HIGGINS, Edward (1981). *Teorías de la cultura y métodos antropológicos*. Barcelona: Anagrama.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1922). *Història de Catalunya*. Vol. I. Edició facsímil de la primera edició realitzada entre 1922 i 1934. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- RUIZ RODRÍGUEZ, Arturo (2000). «El concepto de clientela en la sociedad de los príncipes». A: MATA, Consuelo; PÉREZ JORDÀ, Guillem. *Saguntum papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* [València: Universitat de València], núm. extraordinari 3: *Ibers. Agricultors, artesans i comerciants*. III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, p. 11-20.
- RUIZ RODRÍGUEZ, Arturo; MOLINOS MOLINOS, Manuel (1993). *Los iberos: Análisis arqueológico de un proceso histórico*. Barcelona: Crítica.
- SANMARTÍ, Joan (2001). «Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya

- durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)». A: MARTÍN ORTEGA, Aurora; PLANA MALLART, Rosa (dir.). *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental*. Ullastret: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies d'Ullastret; 2), p. 23-38.
- SANMARTÍ, Joan (2008). «Miquel Tarradell i Mateu (1920-1995)». *Auriga: Revista de Divulgació i Debat del Món Clàssic* [Barcelona: Edicions del Món Clàssic], núm. 52, p. 18-20.
- (2009). «From the archaic states to romanization: a historical and evolutionary perspective on the Iberians». *Catalan Historical Review* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], núm. 2, p. 9-32.
- SANMARTÍ I GREGO, Enric (1999). «Bosch Gimpera y la Escuela Catalana de Estudios Ibéricos». A: BLÁNQUEZ PÉREZ, Juan; ROLDÁN GÓMEZ, Lourdes (ed.). *La cultura ibérica a través de la fotografía a principios de siglo: Un homenaje a la memoria*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid: Diputación de Albacete, p. 109-112.
- SANPERE I MIQUEL, Salvador (1881a). «Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos». *Revista de Ciencias Históricas*, tom II, p. 434-519.
- (1881b). «Los iberos». *Revista de Ciencias Históricas*, tom III, p. 417-535.
- SCHULTEN, Adolf (1920). *Hispania: Geografía, etnología, historia (con un apéndice sobre La arqueología prerromana hispánica, por Pedro Bosch Gimpera)*. Barcelona: Académica.
- SERRA I RÀFOLS, Josep de Calassanç (1930). *El poblament prehistòric de Catalunya*. Barcelona: Barcino.
- (1941). «El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en época antirromana». *Ampurias*, 3, p. 69-110.
- (1968). «Notes sobre la indústria del ferro a Catalunya abans de la romanització». *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* [València: Universitat de València], vol. 5, p. 9-21.
- SHENNAN, Stephen (1989). «Introduction: archaeological approaches to cultural identity». A: SHENNAN, S. (ed.). *Archaeological approaches to cultural identity*. Londres: Routledge, p. 1-32.
- SIMON I TARRÉS, Antoni. (2004). «La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)». A: BALCELLS, Albert (ed.). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 93-116.
- TARRADELL, Miquel (1961a). «Prehistòria i antiguitat». A: SOLDEVILA, Ferran (dir.). *Història dels catalans*. Vol I. Barcelona: Ariel.
- (1961b). «Ensayo de estratigrafía comparada y de cronología de los poblados ibéricos valencianos». *Saitabi* [València: Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València], núm. XI, p. 3-20.
- (1962). *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives. (Història de Catalunya. Bio-grafies Catalanes; 0)
- (1965a). «Prehistòria i antiguitat». A: SANCHÍS GUARNER, Manuel; TARRADELL, Miquel. *Història del País Valencià*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62.
- (1965b). «Una hipótesis que se desvanece: el papel de África en las raíces de los pueblos hispánicos». A: MALUQUER DE MOTES, Joan (ed.). *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres.
- (1972). «Prólogo». A: LLOBREGAT CONESA, Enric. *Contestania ibérica*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos.
- (1968). *Arte ibérico*. Barcelona: Polígrafa.

- TARRADELL, Miquel (1976). «Bosch-Gimpera y la escuela de arqueología de Barcelona». A: COMAS, Juan (ed.). *In memoriam Pedro Bosch Gimpera 1891-1974*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México, p. 39-44.
- (1977). *Imagen del arte ibérico*. Barcelona: Polígrafa.
- (1980). «La civilización ibérica». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel; TARRADELL, Miquel; MANGAS, Julio (dir.). *Historia de España*. Vol I: *Introducción. Primeras culturas e Hispania romana*. Barcelona: Labor.
- (1986). «Bosch Gimpera, arqueòleg». A: DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona: 50 aniversari. Museu secret*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Cultura.
- TRIGGER, Bruce (1989). *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

9 788499 650753